

LIFE Project Number
LIFE11 NAT/PL/000436

FINAL Report
Covering the project activities from 03/09/2012 to 31/12/2016

Reporting Date
<15/05/2017>

LIFE+ PROJECT NAME or Acronym
LIFEGALLINAGO

Project Data

Project location	PLB200007 Dolina Górnej Narwi
Project start date:	03/09/2012
Project end date:	31/08/2016 Extension date: 31/12/2016
Total Project duration (in months)	52 months (including Extension of 4 months)
Total budget	€ 1 937 297,54
Total eligible budget	€ 1 937 297,54
EU contribution:	€ 966 936,52
(%) of total costs	50
(%) of eligible costs	50

Beneficiary Data

Name Beneficiary	Polskie Towarzystwo Ochrony Ptaków
Contact person	Mrs Dominika Piotrowska
Postal address	ul. Ciepła 17, PL, 15-471 Białystok
Visit address	ul. Ciepła 17, PL, 15-471 Białystok
Telephone	+48-85-6642255
Fax:	+48-85-6642255
E-mail	dmusial@ptop.org.pl
Project Website	www.dubelt.ptop.org.pl

List of contents

List of contents	2
1. List of key-words and abbreviations	3
2. Executive Summary	3
3. Introduction	10
3.1 Description of background, problems and objectives	10
3.2 Expected longer term results	10
1. Administrative part	11
4.1 Description of the management system	11
2. Technical part	15
2.1. Technical progress, per task	15
5.1.1 A.1 Przygotowanie dokumentacji technicznej i uzyskanie pozwoleń na budowę brodów, zastawek i dróg dojazdowych do łąk	15
5.1.2 A.2 Wytypowanie i wycena działek do zakupu, negocjacje z właścicielami	16
5.1.3 A.3 Rozpoznanie stanu populacji, siedlisk i zagrożeń w Dolinie Górnej Narwi	17
5.1.4 A.4 Krajowy Program Ochrony Dubelta	21
5.1.5 B.1 Zakup ziemi w Dolinie Górnej Narwi w sąsiedztwie tokowisk i miejsc gniazdowania dubelta	22
5.1.6 C.1 Umożliwienie ekstensywnego użytkowania trudnodostępnych działek poprzez budowę/remont brodów i dróg dojazdowych	23
5.1.7 C.2 Odtworzenie prawidłowych warunków siedliskowych poprzez podwyższenie stanu wód gruntowych przy użyciu zastawek	25
5.1.8 C.3 Odtworzenie prawidłowej struktury siedlisk i poprawa warunków żerowiskowych dubelta poprzez odtworzenie nieużytkowanych łąk i pastwisk	26
5.1.9 C.4 Poprawa jakości siedlisk poprzez wprowadzenie wypasu	27
5.1.10 D.1 Ocena wpływu realizacji projektu na liczebność populacji dubelta oraz stan jego siedlisk	29
5.1.11 D.2 Ocena wpływu społeczno-gospodarczego działań na lokalną gospodarkę i społeczeństwo oraz przywrócenie funkcji ekosystemu	30
5.2 Dissemination actions	31
5.2.2 Dissemination: overview per activity	31
5.1.1 E.1 Budowa platformy obserwacyjnej przy jednym z tokowisk	31
5.2.2 E.2 Materiały i aktywna promocja projektu	32
5.2.3 E.3 Działania edukacyjne	34
5.2.4 E.4 Seminarium podsumowujące projekt	35
F.5 Tworzenie sieci z innymi projektami	36
5.2.5 F.7 Raport Laika	38
5.3 Evaluation of Project Implementation	39
5.4 Analysis of long-term benefits	44
5.4.1 Environmental benefits	44
5.4.2 Long-term benefits and sustainability	45
5.4.3 Replicability, demonstration, transferability, cooperation	45
5.4.4 Best practice lessons	46
5.4.5 Innovation and demonstration value	47
5.4.6 Long term indicators of the project success	47
3. Comments on the financial report	48
6.1. Summary of Costs Incurred	48
6.2. Accounting system	49
6.3. Partnership arrangements	51
6.4. Auditor's report/declaration	51
4. Annexes	54
5. Financial report and annexes	58

1. List of key-words and abbreviations

DGN – Dolina Górnej Narwi

FR – Raport końcowy

GDOŚ – Generalna Dyrekcja Ochrony Środowiska

GIOŚ – Generalny Inspektorat Ochrony Środowiska

KPO – Krajowy Program Ochrony

MR – Raport śródkresowy

Natura – fundacja Natura International Polska

NFOŚiGW – Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej

OTOP – Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków

PR – Raport z postępu

PTOP – Polskie Towarzystwo Ochrony Ptaków

PZO – Plan Zadań Ochronnych

RDOŚ – Regionalna Dyrekcja Ochrony Środowiska

VsK e.V. – Vogelschutz-Komitee e.V.

2. Executive Summary

Głównym celem projektu „Czynna ochrona dubelta *Gallinago media* w obszarze Natura 2000 Dolina Górnej Narwi” LIFE11 NAT/PL/000436 było zahamowanie spadku liczebności dubelta *Gallinago media* oraz poprawa stanu jego siedlisk w granicach Obszaru Specjalnej Ochrony Ptaków Natura 2000 „Dolina Górnej Narwi”.

Szczegółowe cele projektu to:

- umożliwienie/ułatwienie użytkowania łąk stanowiących siedliska dubelta dzięki budowie brodów i remontowi dróg rolniczych,
- odtworzenie prawidłowej struktury siedlisk dubeltów poprzez przywrócenie użytkowania polegającego na koszeniu lub wypasie na wybranych powierzchniach,
- poprawa uwilgotnienia siedlisk w wybranych lokalizacjach,
- dostosowanie rodzaju i intensywności zabiegów ochronnych dzięki rozpoznaniu preferencji siedliskowych i pokarmowych lęgowej populacji dubelta w Dolinie Górnej Narwi,
- opracowanie Krajowego Programu Ochrony Dubelta,
- ograniczenie presji turystów na jedno z tokowisk poprzez budowę platformy obserwacyjnej,
- podniesienie poziomu wiedzy i świadomości lokalnych społeczności na temat ochrony dubelta, innych ptaków wodno-błotnych oraz ich siedlisk, a także sieci Natura 2000.

Wyznaczone cele stanowiły odpowiedź na zagrożenia wynikające z lokalnych i globalnych uwarunkowań, takich jak zarzucanie użytkowania łąk i pastwisk, zły stan lub brak infrastruktury umożliwiającej użytkowanie, przesuszenie siedlisk, niekompletna wiedza na temat potrzeb gatunku, brak dokumentu stanowiącego kompendium wiedzy na temat dubelta oraz regulującego sposoby i zasady jego czynnej ochrony w Polsce, niekontrolowany ruch turystyczny, niska świadomość społeczna.

Wszystkie działania z zakresu ochrony czynnej zrealizowane zostały w granicach OSO Dolina Górnej Narwi (PLB200007) i były to:

- zakup 184,4672 hektarów gruntów,
- usunięcie zakrzaczeń i wstępne wykoszenie (odtworzenie) nieużytkowanych działek na łącznej powierzchni 258 hektarów,
- wybudowanie 24 brodów i remont 6666 m gruntowych dróg rolniczych,

- wybudowanie przepustu z zastawką,
- przywrócenie wypasu na powierzchni ok.116 ha, budowa 14 550 m ogrodzeń,
- budowa platformy obserwacyjnej przy jednym z tokowisk.

Do pozostałych działań należały:

- rozpoznanie stanu populacji i siedlisk dubelta oraz identyfikacja zagrożeń na terenie Doliny Górnej Narwi,
- monitoring dubelta i jego siedlisk,
- opracowanie Krajowego Programu Ochrony Dubelta,
- ocena wpływu podejmowanych działań na lokalną gospodarkę, społeczeństwo i ekosystem,
- edukacja i upowszechnianie wiedzy na temat dubelta i jego ostoi.

Wśród produktów dostarczalnych projektu znalazły się wymienione w poniższej tabeli projekty, opracowania, wydawnictwa i materiały promocyjne. Tzw. kamienie milowe przedstawiono w tabeli nr 2.

Tab. 1. Produkty dostarczalne projektu.

Element dostawy	Kod działania	Planowany termin realizacji (z uwzgl. zmiany nr 2 do Umowy dofinansowania)	Rzeczywisty termin realizacji	Raport, z którym dostarczono produkt
Naklejka	E.2	19-02-2014	19-02-2014	PR, zał. 6
Folder	E.2	31-03-2014	31-03-2014	PR, zał. 4
Plakat	E.2	31-03-2014	31-03-2014	PR, zał. 3
Koszulka	E.2	31-12-2013	31-12-2013	IR, zał. 2
Kalendarz 2014	E.2	23-12-2013	23-12-2013	MR, zał. 21
Dokumentacja techniczna- brody, drogi, zastawka	A.1	31-07-2015	15-09-2015	MR, zał. 10, PR, zał. 10, FR, zał. 21
Opracowanie- stan populacji, siedliski zagrożeń	A.3	30-09-2014	30-09-2014	FR, zał. 4-6
Kalendarz 2015	E.2	31-10-2014	31-10-2014	PR, zał. 5
Diaporama o dubelcie	E.3	30-06-2015	31-07-2015	PR, zał. 8
Kalendarz 2016	E.2	31-10-2015	30-10-2015	FR, zał. 35
Krajowy program ochrony dubelta	A.4	31-12-2016	02-03-2017	FR, zał. 9
Dokumentacja fotograficzna dróg i brodów	C.1	30-11-2016	15-12-2016*	MR, zał. 22 FR, zał. 37
Dokumentacja fotograficzna urządzenia hydro-technicznego	C.2	31-03-2016	31-03-2016	FR, zał. 38
Komplet materiałów konferencyjnych	E.4	31-08-2016	15-09-2016	RF, zał. 36
Opracowanie- ocena wpływu projektu na dubelta	D.1	31-08-2016	29-07-2016	RF, zał. 16
Opracowanie- ocena wpływu projektu na społeczność	D.2	31-07-2016	25-07-2016	FR, zał. 20
Projekty graficzne tablic	E.2	31-08-2016	30-04-2015	PR, zał. 7
Broszura	E.2	30-08-2016	30-08-2016	FR, zał. 34
Raport końcowy i 'After-Life Conservation Plan'	F.6	17-02-2017	15-05-2017	FR, zał. 31
Raport Laika	F.7	31-12-2016	29-12-2016	FR, zał. 34

Tab. 2. Kamieni milowe projektu.

Nazwa "Kamienia milowego"	Kod działania	Planowany termin realizacji (wg zmiany nr 2 do Umowy dofinansowania)	Rzeczywisty termin realizacji
Powołanie zespołu zarządzającego projektem PTOPI	F.3	03-09-2012	03-09-2012
Powołanie zespołu zarządzającego projektem NATURA	F.4	03-09-2012	03-09-2012
Zakup 30% ziemi	B.1	31-03-2013	31-03-2013
Sporządzenie dokumentacji technicznej budowli	A.1	31-07-2015	14-09-2015
Zakup 100% ziemi	B.1	31-03-2015	11-05-2016**
Odtworzenie łąk	C.3	31-10-2016	09-11-2016
Wybudowanie zastawek, brodów, wyremontowanie dróg	C.1	30-11-2016	15-12-2016*
Sporządzenie Krajowego programu ochrony dubelta	A.4	31-12-2016	02-03-2017
Sporządzenie After Life Conservation Plan	F.6	31-12-2016	15-05-2017
Sporządzenie raportu laika	F.7	31-12-2016	29-12-2016

* dokumentacja niepełna – nie ukończono budowy trzech obiektów (patrz niżej)

** w ostatnim sprawozdaniu z postępu beneficjent koordynujący wystąpił o zwiększenie puli gruntów do zakupu i otrzymał warunkową zgodę na zakup dodatkowych działek. W związku z tym termin wyznaczony w Umowie dofinansowania stał się nieaktualny.

Projekt został zrealizowany w partnerstwie dwóch organizacji pozarządowych – Polskiego Towarzystwa Ochrony Ptaków oraz fundacji Natura International Polska. Zespół projektowy składał się z koordynatora projektu, zarządcy ostoi DGN, administratora, księgowej (PTOP) oraz menadżera projektu i asystenta naukowego projektu (Natura). Ciałem doradczym i monitorującym sposób realizacji projektu był Komitet Sterujący. Osobą pośredniczącą w kontaktach z Komisją Europejską był Monitor projektu. W trakcie realizacji projektu odbyła się wizyta przedstawicieli Komisji Europejskiej w siedzibie beneficjenta koordynującego i w terenie. Od czasu rozpoczęcia projektu beneficjent koordynujący przedłożył Komisji wszystkie raporty, do których zobowiązywała go Umowa dofinansowania oraz złożył Wniosek o zmiany znaczące, co skutkowało aneksem do tejże umowy.

Harmonogram realizacji projektu został zrealizowany zgodnie z zapisami Umowy dofinansowania, z uwzględnieniem Zmiany nr 2 do Umowy, z następującymi wyjątkami:

- Krajowy Program Ochrony Dubelta został oficjalnie zatwierdzony jako obowiązujący dokument dnia 02.03.2017 r., a więc już po zakończeniu projektu,
- nie została ukończona budowa trzech brodów, w przypadku czwartego nie została sporządzona dokumentacja powykonawcza; beneficjent zawarł umowę z innym wykonawcą, który dokończy te prace z funduszy PTOPI,
- z uwagi na powyższe opóźnienia niniejsze sprawozdanie zostało złożone po upływie obowiązującego terminu, jednak po uzgodnieniu z Monitorem i za zgodą Komisji Europejskiej,
- z powodów proceduralnych budowa platformy obserwacyjnej została ukończona później niż zakładano, co nie miało jednak negatywnego wpływu na realizację innych zadań,
- w ramach zadania A.1 jeszcze w 2016 r. przygotowana była dokumentacja projektowa dotycząca remontu odcinka drogi – harmonogram przewidywał zakończenie tego zadania w 2015 r., w ramach inwestycji związanych z realizacją zadania C.1 prowadzone też były nadzory autorskie, których koszt zakwalifikowano do zadania A.1, co wpłynęło na wydłużenie okresu jego realizacji.

Całkowity koszt projektu wyniósł 1 937 297,53 euro. Połowa środków na jego realizację pochodziła z dotacji Komisji Europejskiej przyznanej w ramach Programu Life+, 45% kosztów zostało sfinansowanych przez Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, pozostałe 5% pochodziło z budżetu niemieckiej organizacji Vogelschutz-Komitee e.V. oraz wkładu własnego beneficjentów. Średni procent wykorzystania środków jest zbliżony do planowanego i wynosi 91,65%. W żadnej z kategorii przewidziany budżet nie został przekroczony.

Księgowość projektu prowadzona była w oparciu o przepisy prawa krajowego, Postanowienia Wspólne oraz zgodnie z wewnętrznymi regulacjami beneficjentów. Sposób przekazywania Współbeneficjentowi środków z dotacji został uregulowany umową partnerską. Obieg i kontrola dokumentów finansowo-księgowych odbywały się zgodnie z wewnętrzną instrukcją Polskiego Towarzystwa Ochrony Ptaków i Postanowieniami Wspólnymi. Zarówno beneficjent główny, jak i partner korzystali z kont bankowych służących jedynie obsłudze projektu. Karty czasu pracy, były zgodne ze wzorami znajdującymi się na oficjalnej stronie internetowej programu LIFE+ i na bieżąco uzupełniane. Niezależny finansowy audyt projektu został przeprowadzony w dwóch etapach – I etap obejmował lata 2012-2013, drugi – lata 2014-2016, i nie wykazał istotnych nieprawidłowości.

Executive Summary

The main goal of the project "Active protection of the *Gallinago media* great snipe in the Natura 2000 Upper Narew Valley" LIFE11 NAT/PL/000436 was to stop the decline of the number of the *Gallinago media* great snipe and improvement of the condition of its habitats within the Natura 2000 Bird Special Protection Area "Upper Narew Valley".

The specific goals of the project are:

- enabling/facilitating the use of meadows being the habitats of the great snipe thanks to the construction of fords and the renovation of agricultural roads,
- reconstruction of the correct structure of great snipe habitats by restoring the utilization of land involving mowing or grazing on selected surfaces,
- improvement of habitat humidification in selected locations,
- adaptation of the type and intensity of protective measures by recognizing the habitat and food preferences of the breeding populations of the great snipe in the Upper Narew Valley,
- development of a National Programme for the Protection of the Great Snipe,
- limiting tourists' pressure on one of the bird courtship areas through the construction of an observation platform,
- raising the awareness of local communities regarding the protection of the great snipe, other marsh birds and their habitats, as well as the Natura 2000 network.

The designated goals were a response to the hazards resulting from local and global conditions, such as abandoning of the utilization of meadows and pastures, poor or no infrastructure that would allow the utilization, dehumidification of habitats, incomplete knowledge regarding the needs of the species, a lack of a document that would serve the purpose of a compendium of knowledge about the great snipe and regulate the manners and principles of its active protection in Poland, uncontrolled tourist traffic, low social awareness.

All activities in the scope of active protection were implemented within the boundaries of OSO Upper Narew Valley (PLB200007) and these were:

- purchase of 184.44672 hectares of land,

- removal of bushes and initial mowing (recreation) of unused parcels on a total area of 258 hectares,
- construction of 24 fords and renovation of 6666 m of agricultural dirt roads,
- construction of a culvert with a boom gate,
- restoration of grazing on an area of approx. 116 ha, construction of 14 550 m of fences,
- construction of an observation platform near one of the bird courtship areas.

Other activities included:

- identification of the state of the population and habitats of the great snipe and identification of hazards in the Upper Narew Valley,
- monitoring of the great snipe and its habitats,
- development of a National Programme for the Protection of the Great Snipe,
- assessment of the impact of the activities on the local economy, society and ecosystem,
- education and dissemination of knowledge about the great snipe and its refuges.

The deliverables of the project include the projects, studies, publications and promotional materials listed in the table below. So-called milestones are presented in table no. 2.

Tab. 1. Deliverables

Ordered items/Deliverable	Action code	Planned execution date (according to amendment No 2 to grant agreement)	Actual execution date	Report which it was delivered with
Sticker	E.2	19-02-2014	19-02-2014	PR, annex 6
Folder	E.2	31-03-2014	31-03-2014	PR, annex 4
Poster	E.2	31-03-2014	31-03-2014	PR, annex 3
T-shirt	E.2	31-12-2013	31-12-2013	IR, annex 2
Wall calendar for 2014	E.2	23-12-2013	23-12-2013	MR, annex 21
Technical documentation – ford passages, roads, weirs	A.1	31-07-2015	15-09-2015	MR, annex 10, PR, annex 10, FR, annex 21
Study of the state of population, habitats and threats	A.3	30-09-2014	30-09-2014	FR, annex 4-6
Wall calendar for 2015	E.2	31-10-2014	31-10-2014	PR, annex 5
Diaporama on the great snipe	E.3	30-06-2015	31-07-2015	PR, annex 8
Wall calendar for 2016	E.2	31-10-2015	30-10-2015	FR, annex 35
National Great Snipe Conservation Program	A.4	31-12-2016	02-03-2017	FR, annex 9
Photographic documentation of roads and ford passages	C.1	30-11-2016	15-12-2016*	MR, annex 22 FR, annex 37
Photographic documentation of sluice	C.2	31-03-2016	31-03-2016	FR, annex 38
Conference materials	E.4	31-08-2016	15-09-2016	RF, annex 36
Study of the impact of the project on the great snipe	D.1	31-08-2016	29-07-2016	RF, annex 16
Study of the impact of the project on the local community	D.2	31-07-2016	25-07-2016	FR, annex 20
Graphical design of display boards	E.2	31-08-2016	30-04-2015	PR, annex 7
Brochure	E.2	30-08-2016	30-08-2016	FR, annex 34
Final Report and „After-Life Conservation Plan”	F.6	17-02-2017	15-05-2017	FR, annex 31
Layman’s Report	F.7	31-12-2016	29-12-2016	FR, annex 34

Tab. 2. Milestones

Milestone	Action code	Planned execution date (according to amendment No 2 to grant agreement)	Actual execution date
Formation of the Coordination Board for the PTOp Project	F.3	03-09-2012	03-09-2012
Formation of the Coordination Board for the NATURA Project	F.4	03-09-2012	03-09-2012
Purchase of 30% of land	B.1	31-03-2013	31-03-2013
Preparation of technical documentation of constructions	A.1	31-07-2015	14-09-2015
Purchase of 100% of land	B.1	31-03-2015	11-05-2016**
Meadow restoration	C.3	31-10-2016	09-11-2016
Construction of ford passages, weirs, restoration of roads	C.1	30-11-2016	15-12-2016*
Preparation of the National Great Snipe Conservation Program	A.4	31-12-2016	02-03-2017
Preparation of the After-Life Conservation Plan	F.6	31-12-2016	15-05-2017
Preparation of the Layman's Report	F.7	31-12-2016	29-12-2016

* incomplete documentation - the construction of three structures has not been completed (see below)

** in the last progress report, the co-ordinating beneficiary requested an increase in the amount of land for purchase and received conditional consent for the purchase of additional plots. As a result, the deadline set in the Co-financing Agreement has become obsolete.

The project was implemented in partnership between two non-governmental organizations - the Polish Society for the Protection of Birds and the Natura International Poland foundation. The project team consisted of project coordinator, DGN refugee manager, administrator, accountant (PTOP), and project manager and scientific assistant for the project (Natura). The advisory and project implementation monitoring body was the Steering Committee. The person mediating the contacts with the European Commission was the Project Monitor. A visit of the representatives of the European Commission took place at the coordinating beneficiary's premises and on-site during the implementation of the project. Since the launch of the project, the coordinating beneficiary has submitted to the Commission all the reports required by the Co-financing Agreement and has submitted a Request for Significant Amendments, resulting in an amendment to said agreement.

The schedule for project implementation has been fulfilled in accordance with the provisions of the Co-financing Agreement, taking into account Amendments no. 2 to the Agreement, with the following exceptions:

- National Programme for the Protection of the Great Snipe was officially approved as a valid document on 02.03.2017, so it was after the completion of the project,
- the construction of three fords has not been completed, and in the case of the fourth no as-built documentation has been developed; the beneficiary has concluded an agreement with another contractor who will complete the work using the PTOp funds,
- due to the above delays, this report was submitted after the expiry of the deadline, but in agreement with the Monitor and with the consent of the European Commission,
- for procedural reasons, the construction of the observation platform was completed later than expected, however this had no negative impact on the execution of other tasks,
- as part of task A.1, a design documentation for the renovation of a road section was prepared as early as in 2016 - the schedule envisaged the completion of this task in 2015, as part of the investments related to the realization of task C.1. there was also author's supervision, the cost of which was included in task A.1, which affected the extension of its implementation period.

The total cost of the project was € 1,937,267.53. Half of the funds for its implementation came from the European Commission grant under the Life + Programme, 45% of the costs were covered by the National Fund for Environmental Protection and Water Management, the remaining 5% came from the budget of the German organization Vogelschutz-Komitee e.V. And the beneficiaries' own contribution. The average percentage of funds utilization is close to the target and it amounts to 91.65%. The foreseen budget was not exceeded in any of the categories.

Project accounting was conducted on the basis of national law, Common Provisions, and in accordance with the internal regulations of the beneficiaries. The method of provision of the funds from the grant to the Co-beneficiary was regulated by a partnership agreement. The flow and control of financial and accounting documents took place in accordance with the internal instructions of the Polish Society for the Protection of Birds and Common Provisions. Both the main beneficiary and the partner utilized bank accounts serving only the purpose of the project. Work time cards were in line with the sample documents found on the official LIFE+ programme website and were updated on a regular basis. An independent financial audit of the project was carried out in two stages - the first stage covered the years 2012-2013, the second - the years 2014-2016, and it found no significant irregularities.

3. Introduction

3.1 Description of background, problems and objectives

Działaniami projektu objęto jeden z najważniejszych w Polsce obszarów występowania dubelta *Gallinago media*, należąca do europejskiej sieci Natura 2000 – Dolinę Górnej Narwi PLB200007, w której gatunek ten jest przedmiotem ochrony. Głównym celem projektu było zahamowanie spadku liczebności dubelta oraz poprawa stanu jego siedlisk na tym terenie.

Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków „Dolina Górnej Narwi” zajmuje powierzchnię 18 384 ha i rozciąga się na długości prawie 60 km – od zbiornika Siemianówka na wschodzie po Stawy Pietkowskie usytuowane w okolicy Suraza na zachodzie. Dolina Górnej Narwi jest jedną z najlepiej zachowanych dolin rzecznych w Polsce i stanowi, obok Bagien Biebrzańskich, jeden z największych obszarów mokradeł środkowoeuropejskich. Jeszcze do niedawna prowadzono tu głównie ekstensywną gospodarkę łąkowo-pastwiskową, która m. in. ze względu na zmiany w rolnictwie i niekorzystne zmiany demograficzne aktualnie jest w mocno zaawansowanej fazie zaniku.

Sam dubelt jest średniej wielkości ptakiem siewkowym z rodziny bekasowatych. W obrębie arealu jego występowania wyróżniono dwa ekotypy. Tak zwana populacja zachodnia występuje w Skandynawii. Populacja zwana wschodnią zasiedla obszary nizinne rozciągające się od Polski wschodniej, przez Ukrainę, Białoruś i kraje nadbałtyckie po rzekę Jenisej w Rosji. Dubelt zimuje w Afryce od Sahelu po strefę równikową. Światowa populacja szacowana jest na maksymalnie 660 tys. dorosłych osobników, z czego najwięcej gniazduje w Rosji, 150-250 tys. samców. Poza Rosją najliczniej występuje w Norwegii (13 500 samców) oraz na Białorusi (4 600-6 000). Jego liczebność w Unii Europejskiej szacuje się na zaledwie 3 100-3 600 samców, w Polsce zaś na 400-550 samców, co stanowi ok. 15% populacji UE. Lęgowiska dubelta w Polsce położone są przy południowo-zachodniej granicy europejskiego zasięgu. Na Podlasiu, gdzie występuje ponad 70% krajowej populacji, najważniejszymi lęgowiskami są Kotlina Biebrzańska, (190-220 samców), dolina Narwi (60-85 samców) oraz doliny rzeczne Puszczy Knyszyńskiej (25-37 samców).

W latach 2014 i 2015 na stanowiskach dubelta w Polsce stwierdzono w sumie 36 różnych zagrożeń aktualnych i 22 potencjalne, z których najpoważniejsze to przesuszenie siedlisk oraz zarzucanie tradycyjnego użytkowania łąk i pastwisk skutkujące zarastaniem siedlisk. Za istotne należy również uznać drapieżnictwo, intensyfikację rolnictwa oraz płoszenie i niepokojenie ptaków. W Dolinie Górnej Narwi szczególnie wyraźna jest utrata siedlisk wskutek zaprzestania użytkowania.

3.2 Expected longer term results

Liczebność dubelta, co potwierdziły wyniki monitoringu przeprowadzonego w ramach projektu, ulega fluktuacjom. Wynika to m. in. z faktu, że dubelt jako gatunek wędrowny jest narażony na różnego rodzaju niebezpieczeństwa, zarówno na trasach wędrówki, jak i w miejscach zimowania. Wielkość populacji na lęgowiskach natomiast zależy również od uwarunkowań, na które działania ochronne nie mają większego wpływu, takich jak występowanie suszy lub powodzi. Stąd też nie da się określić o ile ta populacja wzrośnie w wyniku podjętych działań. Dlatego spodziewane długoterminowe efekty realizacji projektu najłatwiej jest wyrazić w powierzchni siedlisk odtworzonych dla dubelta, które będą utrzymywane w odpowiednim stanie po zakończeniu realizacji projektu. Wypas lub wykaszanie będą kontynuowane na 258 ha, a w ramach kolejnych projektów obszar ten będzie sukcesywnie powiększany.

1. Administrative part

4.1 Description of the management system

Zgodnie z ogólną klasyfikacją projekt został podzielony na następujące fazy:

A – działania przygotowawcze,

B – zakup ziemi,

C – twarde działania ochronne,

D – działania monitoringowe,

E – działania związane z budowaniem świadomości społecznej i rozpowszechnianiem rezultatów,

F – działania związane z koordynacją projektu.

Przedstawiony niżej wykres Gantta wyraźnie pokazuje, że fazy te nakładają się na siebie. Wykres obrazuje również rzeczywistą długość i terminy realizacji poszczególnych zadań w porównaniu do terminów obowiązujących na podstawie Zmiany nr 2 do umowy dofinansowania. Ponadto w tabeli zaznaczono terminy, w których zostały złożone raporty.

Tasks/ Activities		2012				2013				2014				2015				2016				2017			
		1T	2T	3T	4T	1T	2T	3T	4T	1T	2T	3T	4T	1T	2T	3T	4T	1T	2T	3T	4T	1T	2T	3T	4T
Overall project schedule	Proposed (Proposal)			O			X					X			X					O	X				
	Actual	Start date				Inception rep.				Mid-Term				Progress rep.				End date				Final rep.			
				O			X			X						X				O	X				
A.1 Przygotowanie dokumentacji technicznej i uzyskanie pozwoleń na budowę brodów, zastawek i dróg dojazdowych do łąk	Proposed (Proposal)			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■								
	Actual					■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■				
A.2 Wytypowanie i wycena działek do zakupu, negocjacje z właścicielami	Proposed (Proposal)			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■												
	Actual			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■						
A.3 Rozpoznanie stanu populacji, siedlisk i zagrożeń w Dolinie Górnej Narwi	Proposed (Proposal)				■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■								
	Actual				■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■					
A.4 Krajowy Program Ochrony Dubelta	Proposed (Proposal)				■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■				
	Actual				■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■			
B.1 Zakup ziemi w Dolinie Górnej Narwi w sąsiedztwie tokowisk i miejsc gniazdowania dubelta	Proposed (Proposal)			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■											
	Actual			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■						
C.1 Umożliwienie ekstensywnego użytkowania trudnodostępnych działek poprzez budowę/remont brodów i dróg dojazdowych	Proposed (Proposal)						■	■			■	■			■	■			■	■					
	Actual						■	■			■	■			■	■			■	■		■	■		
C.2 Odtworzenie prawidłowych warunków siedliskowych poprzez podwyższenie stanu wód gruntowych przy użyciu zastawek	Proposed (Proposal)										■	■													
	Actual										■	■													
C.3 Odtworzenie prawidłowej struktury siedlisk i poprawa warunków zerowiskowych dubelta poprzez odtworzenie nieużytkowanych łąk i pastwisk	Proposed (Proposal)						■	■			■	■			■	■			■	■					
	Actual						■	■			■	■			■	■			■	■					
C.4 Poprawa jakości siedlisk poprzez wprowadzenie wypasu	Proposed (Proposal)														■	■			■	■					
	Actual														■	■			■	■					
D.1 Ocena wpływu realizacji projektu na liczebność populacji dubelta oraz stan jego siedlisk	Proposed (Proposal)									■	■	■		■	■	■		■	■	■					
	Actual									■	■	■		■	■	■		■	■	■					

Tasks/ Activities		2012				2013				2014				2015				2016				2017			
		1T	2T	3T	4T	1T	2T	3T	4T	1T	2T	3T	4T	1T	2T	3T	4T	1T	2T	3T	4T	1T	2T	3T	4T
D.2 Ocena wpływu społeczno-gospodarczego planowanych działań na lokalną gospodarkę i społeczeństwo oraz przywrócenie funkcji ekosystemu	Proposed (Proposal)												■	■						■	■				
	Actual													■	■						■	■			
E.1 Budowa platformy obserwacyjnej przy jednym z tokowisk	Proposed (Proposal)												■	■											
	Actual												■	■	■	■	■								
E.2 Materiały i aktywna promocja projektu	Proposed (Proposal)			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■						
	Actual			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■		
E.3 Działania edukacyjne	Proposed (Proposal)													■	■	■	■	■	■						
	Actual													■	■	■	■	■	■	■	■	■			
E.4 Seminarium podsumowujące projekt	Proposed (Proposal)																					■			
	Actual																					■			
F.1 Koordynacja i monitoring realizacji projektu	Proposed (Proposal)			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
	Actual			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
F.2 Audyt projektu	Proposed (Proposal)									■	■	■										■	■		
	Actual									■	■	■											■		
F.3 Zarządzanie projektem - PTOP	Proposed (Proposal)			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
	Actual			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
F.4 Zarządzanie projektem - NATURA	Proposed (Proposal)			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
	Actual			■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■	■
F.5 Tworzenie sieci z innymi projektami	Proposed (Proposal)				■		■	■			■	■			■	■									
	Actual				■		■	■			■	■			■						■	■	■		
F.6 Raportkońcowy oraz After-Life Conservation Plan	Proposed (Proposal)																					■	■		
	Actual																						■	■	
F.7 Raport Laika	Proposed (Proposal)																					■	■		
	Actual																					■	■		

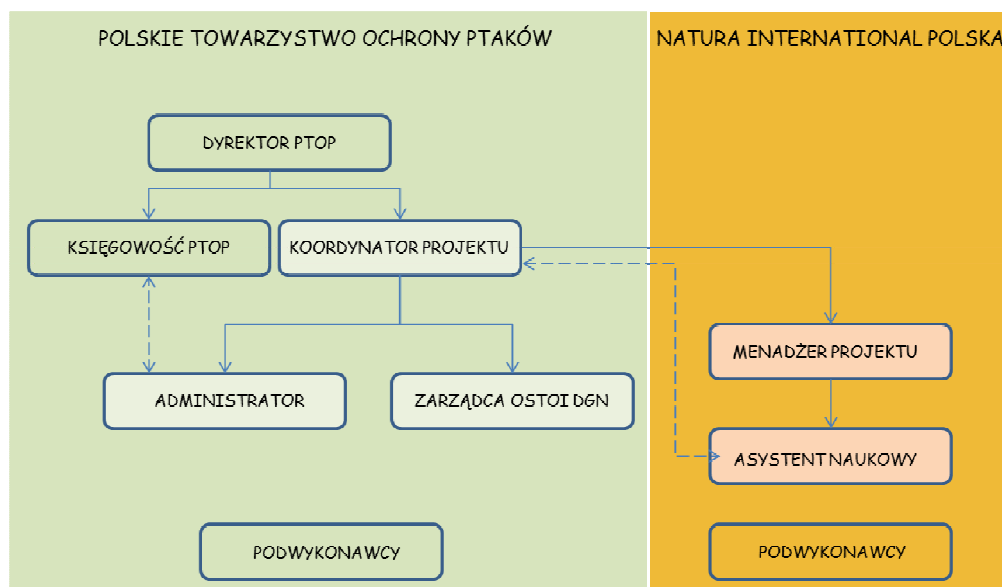
Projekt został zrealizowany w partnerstwie dwóch polskich organizacji pozarządowych – Polskiego Towarzystwa Ochrony Ptaków (beneficjent koordynujący) i fundacji Natura International Polska (Współbeneficjent). Beneficjent główny był odpowiedzialny za tzw. twarde działania ochronne związane z budową brodów i przepustu piętrzącego, remontem dróg, wypasem oraz zakupem ziemi, a także łączącymi się z nimi działaniami przygotowawczymi. Poza tym, do jego zadań należała edukacja i promocja, działania monitoringowe i związane z zarządzaniem projektem. W zakres odpowiedzialności współbeneficjenta weszły przede wszystkim działania związane z opracowaniem Krajowego Programu Ochrony Dubelta oraz rozpoznaniem stanu populacji, siedlisk i zagrożeń gatunku w Dolinie Górnej Narwi.

Struktura zarządzania projektem nie zmieniła się od stanu opisanego w PR. Współbeneficjent nie zmienił się od początku realizacji projektu. Nastąpiły jednak następujące zmiany personalne:

- o 31 lipca 2016 r., ze stanowiska zarządcy Ostoi Doliny Górnej Narwi odeszła pani Aneta Gajko. Na jej miejsce, od 1 sierpnia został zatrudniony pan Jarosław Banach.

- 31 sierpnia 2016 r. ze stanowiska administratora projektu zrezygnowała pani Katarzyna Curyło. Zastąpiła ją pani Marta Potocka.
- 1 sierpnia 2016 r. na stanowisko koordynatora, po urlopie macierzyńskim, powróciła pani Dominika Piotrowska.

Ryc. 1. Schemat organizacyjny zarządzania projektem

Wybór wykonawców odbywał się zgodnie z wewnętrznymi regulaminami zawierania umów przez Beneficjentów, uwzględniającymi zapisy Postanowień Wspólnych oraz opartymi o Prawo zamówień publicznych. Zgodnie z prośbą Komisji zawartą w piśmie znak Ref. Ares(2015)4964527 – 10/11/2015 załączamy uaktualniony regulamin zawierania umów PTO, uwzględniający zmiany w Ustawie wprowadzone w 2014 r. (**Załącznik 3**)

Raporty, które dotychczas zostały złożone do Komisji Europejskiej to:

- Inception Report (sprawozdanie wstępne) obejmujący okres trwania projektu od 03/09/2012 do 31/05/2013 z dnia 03/06/2013 r.
- Mid-term Report (sprawozdanie śródkresowe) obejmujący okres trwania projektu od 03/09/2012 do 31/12/2013 z dnia 03/03/2014 r.
- Progress Report (sprawozdanie z postępu) obejmujący okres od 03/09/2012 do 31/08/2015 z dnia 17/09/2015

W odpowiedzi na złożone sprawozdania otrzymaliśmy:

- 19.07.2013 r. – pismo dot. sprawozdania wstępnego
- 30.06.2014 r. – pismo dot. sprawozdania śródkresowego
- 10.11.2015 r. – pismo dot. sprawozdania z postępu

W związku z wizytami Monitora lub przedstawicieli Komisji Europejskiej otrzymaliśmy następujące pisma:

- 24.05.2013 r. – pismo dotyczące wizyty monitorującej odbytej w dniu 5 marca 2013 r.
- 27.06.2014 r. – pismo dotyczące organizacji wizyty Monitora oraz przedstawicieli KE
- 29.08.2014 r. – zalecenia i komentarze po wizycie przedstawicieli KE odbytej w dniach 8-9 lipca 2014 r.
- 10.11.2015 r. – pismo dotyczące wizyty monitorującej odbytej w dniach 10-11 września 2015 r.
- 20.03.2017 r. – pismo dotyczące wizyty monitorującej odbytej w dniach 30 listopada- 1 grudnia 2016 r.

Do większości uwag i pytań Komisji zawartych w ww. pismach odnieśliśmy się w kolejnych raportach oraz we wniosku o zmiany znaczące. W niniejszym sprawozdaniu zamieszczamy wyjaśnienia dotyczące pozostałych kwestii oraz załączamy dokumenty, o których przedłożenie wraz ze sprawozdaniem końcowych zostaliśmy poproszeni. Dokumenty te stanowią **załącznik do pisma przewodniego**.

26.01.2015 r. do Komisji Europejskiej został również złożony wniosek o zatwierdzenie zmian w Umowie dotacji. Zatwierdzenie wniosku nastąpiło 20.05.2015 r. co wiązało się z podpisaniem przez obie strony aneksu do umowy o udzielenie dotacji (Zmiana nr 2). Najważniejsze zmiany w projekcie, o które wystąpił Beneficjent koordynujący w ww. wniosku o zatwierdzenie zmian w umowie dotacji, objęły:

- o wydłużenie okresu realizacji projektu o 4 miesiące – do 31.12.2016,
- o włączenie dodatkowego podmiotu współfinansującego projekt,
- o wprowadzenie nowego działania pn. C.4 Poprawa jakości siedlisk poprzez wprowadzenie wypasu,
- o wzrost kosztu działania C.1,
- o zredukowanie zakresu i kosztu działania C.2,
- o zmniejszenie kosztu i zmiana sposobu realizacji działania C.3,
- o przesunięcia między kategoriami kosztów kwalifikujące je jako zmiany znaczące.

26 listopada 2015 r. w Białymstoku odbyło się IV zebranie Komitetu Sterującego projektu. Szczegółowy przebieg spotkania przedstawiono w protokole załączonym do niniejszego raportu, zawierającym również listę obecnych osób oraz program spotkania. Kolejną okazją do spotkania wszystkich członków Komitetu Sterującego było organizowane w dniach 22-23 września 2016 roku seminarium podsumowujące projekt. Niestety, na konferencję nie przybył przedstawiciel NFOŚiGW oraz RDOŚ w Białymstoku. GDOŚ reprezentowała pani Dorota Łukasik. Ze względu na fakt, że 2016 rok był ostatnim rokiem realizacji projektu, a wszystkie istotne modyfikacje dotyczące jego realizacji zostały przedyskutowane na etapie pisania wniosku o zmiany znaczące, częstsze spotkania Komitetu Sterującego nie były konieczne. Beneficjenci pozostają w stałym kontakcie telefonicznym i mailowym z przedstawicielami GDOŚ i NFOŚiGW, których przedstawiciele wchodzi w skład KS. Utrzymywany jest również stały kontakt z RDOŚ w Białymstoku. Mniejsza od zaplanowanej liczba spotkań Komitetu Sterującego nie miała wpływu na budżet zadania F.1, gdzie na ten cel nie przewidziano żadnych środków (koszty poczęstunku i obiadów dla członków Komitetu były pokrywane z budżetu w ramach kategorii „overheads”).

4.2 Evaluation of the management system

Przez cały okres projektu współpraca pomiędzy beneficjentami układała się bardzo dobrze. Partnerzy uzupełniali się w zakresie swoich kompetencji, konsultowali ze sobą sposób realizacji poszczególnych zadań, powstające teksty, zakupy sprzętu itp. Beneficjent Koordynujący i Współbeneficjent pozostawali ze sobą w stałym, bezpośrednim kontakcie – asystent ds. naukowych zatrudniany przez NATURĘ korzystał z biura PTO. Warunki umowy partnerskiej były dotrzymywane przez obydwie strony i nie musiały być zmieniane. Obie organizacje dążyły do osiągnięcia jak najlepszych rezultatów projektu.

Monitor był do dyspozycji Beneficjentów w kontakcie mailowym i telefonicznym oraz osobiście podczas corocznych spotkań. W dniach 30.11-01.12 odbyła się ostatnia wizyta Monitora w siedzibie Beneficjenta Koordynującego oraz w terenie – w miejscach realizacji zadań zaplanowanych w projekcie.

2. Technical part

2.1. Technical progress, per task

5.1.1 A.1 Przygotowanie dokumentacji technicznej i uzyskanie pozwoleń na budowę brodów, zastawek i dróg dojazdowych do łąk

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2 do umowy: III kw. 2015 r.

Termin zakończenia zadania: I kw. 2016 r.

Planowany zakres działania: Uzyskanie dokumentacji projektowej (wraz ze wszystkimi niezbędnymi decyzjami administracyjnymi) na budowę 24 brodów, 1 zastawki oraz remont ok. 7 km rolniczych dróg gruntowych

Stan realizacji: Wykonano w pełnym zakresie

Wykonany zakres działania: W ramach zadania sporządzono pełną dokumentację projektową dla 24 brodów, 1 przepustu piętrzącego i 6,666 km rolniczych dróg gruntowych oraz uzyskano pozwolenia na budowę lub dokonano skutecznego zgłoszenia robót dla tych inwestycji. W zakresie umów na sporządzenie dokumentacji projektowej, zawartych w ramach niniejszego zadania, mieścił się również nadzór autorski nad wszystkimi realizowanymi inwestycjami.

Na realizację zadania złożyło się ustalenie lokalizacji projektowanych obiektów, wyłonienie projektanta, sporządzenie dokumentacji technicznej (projekt budowlano-wykonawczy, kosztorys inwestorski, specyfikacje techniczne, operat wodnoprawny – w przypadku brodów) oraz uzyskanie wymaganych decyzji administracyjnych (decyzja o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzja o ustaleniu warunków prowadzenia robót ziemnych zmieniających stosunki wodne, pozwolenie wodno-prawne – dla brodów, pozwolenie na budowę – dla większości obiektów).

Od czasu złożenia ostatniego raportu (Progress Report sporządzony 17.09.2015 r.) wykonano dokumentację techniczno-prawną remontu rolniczej drogi gruntowej na dz. 731 w obrębie Trześcianka na terenie gminy Narew, 19.05.2016 r. dokonano skutecznego zgłoszenia robót budowlanych do Starosty Hajnowskiego (**Załącznik 21**). Za realizację zadania w pełni odpowiedzialny był Beneficjent koordynujący.

W harmonogramie obowiązującym w ramach Zmiany nr 2 do umowy dofinansowania oraz sprawozdaniu z postępu nie uwzględniono wykonania projektu ostatniego odcinka drogi oraz nadzoru autorskiego wchodzącego w zakres jej remontu, a także nadzoru autorskiego wykonywanego w ramach budowy czterech ostatnich brodów. Stąd wyniknęła różnica między planowanym a rzeczywistym terminem zakończenia realizacji zadania. Ponieważ nadzór autorski z założenia prowadzony jest w trakcie robót budowlanych, wspomniane przesunięcie terminu zakończenia zadania nie miało wpływu na realizację powiązanego z nim zadania C.1.

W ramach rozpoczętego właśnie kolejnego projektu pt. „Ochrona ptaków wodno-błotnych w Dolinie Górnej Narwi PLB200007” POIS.02.04.00-00-0131/16, współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Funduszu Spójności w ramach działania 2.4 oś priorytetowa II Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020, zaprojektowanych zostanie kolejnych 6 brodów i 1000 km dróg rolniczych. Nowe inwestycje w tym zakresie wynikają z potrzeb nowego projektu, który rozszerza zasięg wypasu na kolejne, sąsiednie obszary.

5.1.2 A.2 Wytypowanie i wycena działek do zakupu, negocjacje z właścicielami

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2 do umowy: I kw. 2015 r.

Termin zakończenia zadania: II kw. 2016 r.

Planowany zakres działania: Wytypowanie, wycena i negocjacje z właścicielami zakupu 160 ha + ok. 30 ha zgodnie ze Sprawozdaniem z postępu

Stan realizacji: Zadanie zrealizowano w pełnym zakresie, poszerzonym o 24,47 ha

Wykonany zakres działania: W ramach zadania wytypowano działki, oraz wynegocjowano zakup 184,4672 ha. Wyszukując odpowiednie grunty kierowano się głównie ich położeniem w stosunku do miejsc bytowania dubeltów, typem siedliska i ich usytuowaniem względem gruntów należących do PTOP. Ostatnia kwestia związana była z możliwościami gospodarowania (efektywniejsze kosztowo), preferencjami ptaków siewkowych, które lubią duże otwarte powierzchnie, i sposobem użytkowania (możliwość groduzenia większych powierzchni i prowadzenia wypasu – formy użytkowania najbardziej sprzyjającej dubeltom).

W związku z tym, że w ramach realizacji zadania B.1 powstały znaczne oszczędności, Beneficjent w ostatnim Sprawozdaniu z postępu zaproponował przeznaczenie tych środków na zakup dodatkowych ok. 30 ha gruntów. W odpowiedzi na sprawozdanie (Ref. Ares(2015)4964527 – 10/11/2015 otrzymaliśmy warunkową zgodę na tego rodzaju zmianę (patrz zadanie B.1). W związku z tym, oprócz 3,35 ha, które zostały do kupienia wg umowy, wytypowaliśmy i wynegocjowaliśmy zakup dodatkowych 24,47 ha w obszarze Natura 2000.

W przypadku, gdy wyceniane działki zostały rzeczywiście zakupione, wycena była przeprowadzona w ramach zadania B.1 – operaty szacunkowe wartości nieruchomości zwiększyły wartość odpowiednich środków trwałych (działek dla których zostały sporządzone) – zgodnie z odpowiedzią Komisji na sprawozdanie śródkresowe. W przypadku, gdy nie doszło do transakcji zakupu działki, koszt operatu włączono w zakres niniejszego zadania. Zadanie obejmowało ponadto negocjacje ceny zakupu z ich dotychczasowymi właścicielami oraz zakup ewidencji gruntów umożliwiających dotarcie do tych osób.

Za całość realizacji zadania odpowiedzialny był Beneficjent koordynujący, a w szczególności zarządca ostoi DGN. Działania były rozłożone w czasie, co pozwoliło w sposób przemyślany podejmować decyzje o zakupie. Największym problemem, którego beneficjent był od początku świadomy, było duże rozdrobnienie działek oraz trudny dostęp do wielu powierzchni, co zresztą było powodem zaprzestania ich użytkowania przez dotychczasowych właścicieli.

5.1.3 A.3 Rozpoznanie stanu populacji, siedlisk i zagrożeń w Dolinie Górnej Narwi

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2: II kw. 2016 r.

Termin zakończenia zadania: III kw. 2016 r.

Planowany zakres działania:

Raporty – ornitologiczny (Beneficjent odpowiedzialny za realizację – PTOPI), ewaluacji zasobów pokarmowych (Beneficjent odpowiedzialny – Natura), ewaluacji fitosocjologicznej (Natura), raporty z dodatkowych odłowów (sezon 2015 i 2016) (PTOP), opracowanie danych GIS (Natura), opracowanie statystyczne danych (Natura).

Zakup sprzętu: Natura International Polska: lornetki 2 szt.; luneta, statyw 1 szt., oprogramowanie do analiz statystycznych 1 szt., PTOPI: lornetki 2 szt., stacje szczytujące 4 szt., anteny kierunkowe YAGI 2 szt., odbiorniki VHF 2 szt., fotopułapki 2 szt., licencje komercyjne ArcGIS 3 szt.

Zakup materiałów zużywalnych (Consumables): Natura International Polska: GPS-y (terenowe) 2 szt., Oprogramowanie ARC GIS (licencja 4 lata) 1 szt.; Podkłady-mapy terenowe zestaw., PTOPI: loggery GPS 40 szt., nadajniki VHF 35+5 szt., geolokatory 20 szt., akcesoria do chwytania i obrączkowania ptaków.

Zrealizowany zakres działania: Zadanie merytorycznie w pełni zrealizowane. Nie zakupiono oprogramowania do analiz statystycznych, czego wyjaśnienie znajduje się poniżej.

Zadanie miało na celu stworzenie podstaw merytorycznych do ochrony dubelta i jego siedlisk w Obszarze Specjalnej Ochrony Dolina Górnej Narwi (zwaną dalej OSO DGN) oraz pośrednio do ochrony dubelta w Polsce w ramach zadania A.4 – Krajowy Program Ochrony Dubelta. W ramach zadania sporządzono raporty merytoryczne (częściowe i końcowe) obejmujących swym zakresem:

- **Ewaluację entomologiczną** na powierzchni badawczej przeznaczonej do oceny wybiórczości siedliskowej dubelta w OSO DGN.
- **Ewaluację fitosocjologiczną** siedlisk w OSO DGN obejmującą powierzchnie badawczą do oceny wybiórczości siedliskowej dubelta, areły osobnicze dubelta oraz aktualne i historyczne tokowiska dubelta w DGN.
- **Opracowanie ornitologiczne** zawierające: rozpoznanie liczebności i rozmieszczenia dubelta w OSO DGN oraz dynamiki zmian liczebności populacji, ocenę preferencji i wybiórczości siedliskowej dubelta, dane telemetryczne do oceny skali przemieszczeń samców między tokowiskami, określenie miejsc gniazdowych samic dubelta oraz dane do oceny sposobów użytkowania sprzyjających zachowaniu siedlisk dubelta we właściwym stanie ochrony.
Raporty te zostały przekazane oraz szerzej omówione w poprzednich sprawozdaniach do Komisji Europejskiej. Ocena zagrożeń na stanowiskach dubelta w OSO DGN, zarówno aktualnych jak i historycznych (w sumie 17) została wykonana w ramach zadania A.4 – Krajowy Program Ochrony Dubelta wg metodyki przyjętej dla obszaru całej Polski (patrz KPO dubelta).
- **Opracowanie GIS** obejmujące digitalizację danych, opracowanie map itp.
- **Opracowanie statystyczne** wyników oceny parametrów siedliskowych uzyskanych w trakcie realizacji zadania.

W ramach zadania poznano nieznane dotychczas elementy biologii wschodniej populacji dubelta. Głównie na tej podstawie zaplanowano ochronę populacji tego gatunku i jego siedlisk w OSO DGN oraz na terenie całego kraju. Bezpośrednio w raportach lub w oparciu o dane w nich zawarte określono:

- **Wybiórczość siedliskową dubelta**

Opracowano model określający prawdopodobieństwo występowania dubelta na podstawie wartości zmiennych środowiskowych (parametrów siedliskowych) zebranych z miejsc żerowania oraz miejsc losowych monitorowanych telemetrycznie osobników (**Załącznik 4a** ryc. 3 oraz **Załącznik 5** – Raport statystyczny). Zgodnie z nim struktura roślinności ma szczególnie istotne znaczenie przy wyborze siedliska preferowanego przez dubelty. Monitorowane ptaki wybierały miejsca o niewysokiej roślinności zielnej, charakteryzującej się znacznym rozluźnieniem zarówno w płaszczyźnie wertykalnej jak i horyzontalnej. Istotnym elementem żerowisk okazał się również znaczny udział odkrytej gleby i duży dystans do krzewów. Miejsca żerowania charakteryzowały się też umiarkowaną wilgotnością.

- **Preferencje siedliskowe dubelta**

Oceniono, że wybierane przez dubelty cechy siedliska zapewnia ekstensywne użytkowanie rolnicze, z którego najbardziej preferowane jako żerowiska i charakteryzujące się największą zawartością potencjalnego pokarmu dubelta (bezkęgowce glebowe) były łąki dwukośne wypasane ekstensywnie oraz pastwiska (**Załącznik 4a** Ryc. 4).

- **Zróżnicowanie użytkowania rolniczego na obszarze występowania dubelta w OSO DGN zapewniające ptakom trwałą egzystencję**

Oceniono, że dla zachowania odpowiedniej ilości żerowisk jak i lęgówisk dubelta na przestrzeni całego sezonu lęgowego, potrzebne jest utrzymanie w areale tokowiska (oszacowanego w OSO DGN na co najmniej 160 ha) (**Załącznik 4a** Ryc. 5) mozaiki łąk użytkowanych na różnym poziomie intensywności (Tab. 3).

- **Skalę i odległości przemieszczania się samców dubelta między tokowiskami (Załącznik 4a ryc. 6 i ryc. 7)**

Dane otrzymane z loggerów GPS nałożonych na ptaki, dowodzą przemieszczania się osobników na znaczne odległości pomiędzy tokowiskami, co sugeruje potrzebę ochrony całych populacji gatunku, a nie tylko poszczególnych stanowisk.

- **Trasy wędrówek nizinnej populacji dubelta oraz fenologię przelotów dzięki zastosowaniu loggerów GPS i geolokatorów (Załącznik 6).**

Od czasu złożenia ostatniego raportu (Progress Report sporządzony 17.09.2015 r.) powstały w ramach powyższego zadania następujące opracowania:

- Raport z dodatkowych odłowów w sezonie 2016 (**Załącznik 4**)
- Opracowanie statystyczne wyników oceny parametrów siedliskowych uzyskanych w trakcie realizacji zadania A.3 Rozpoznanie stanu populacji, siedlisk i zagrożeń w Dolinie Górnej Narwi (**Załącznik 5**).

W ramach zadania w 2016 r., zgodnie ze Zmianą nr 2 do umowy udzielenia dotacji, kontynuowano prace ornitologiczne polegające na przeprowadzeniu odłowów dubeltów na tokowiskach zlokalizowanych w OSO DGN oraz w Kotlinie Biebrzańskiej i Niece Gródecko-Michałowskiej. W 2016 roku wykonano 10 odłowów, z czego podczas 8 udało się odłowić 41 różnych osobników, w tym 35 samców i 6 samic. Zaobrazkowano 35 nowych ptaków, trzem samicom założono nadajniki VHF. Nie stwierdzono żadnego z ośmiu osobników, którym w 2015 r. założono nadajniki GPS.

Zastosowane w zadaniu foto-pułapki służyły do monitoringu drapieżników oraz oceny presji turystycznej na tokowiskach. Podczas ich pracy zarejestrowano próbę ataku błotniaka stawowego. Nie stwierdzono drapieżników naziemnych oraz osób trzecich na tokowisku. Dokumentację fotograficzną z foto-pułapek załączono do raportu z postępu. Dokumentację filmową, gdzie foto-pułapka uchwyciła tokujące ptaki zamieszczono w **Załączniku 44**.

Dzięki kompleksowemu i nowatorskiemu podejściu do ochrony populacji dubelta w Polsce oraz dzięki poprawnej interpretacji wyników działań podjętych w ramach zadania A.3

wprowadzono nowe działanie w projekcie – C.4 Poprawa jakości siedlisk poprzez wprowadzenie wypasu. Zdobyta w ramach zadania A.3 wiedza pozwala dostosować również rodzaj i intensywność zabiegów ochronnych w Dolinie Górnej Narwi tak by siedliska wykazywały cechy preferowane przez dubelty.

Wszelkie modyfikacje zadania wynikały z potrzeby merytorycznej oraz były na bieżąco raportowane i akceptowane przez Komisję Europejską (Midterm, Progres Report). W piśmie z 29/08/2014 zaakceptowano rozszerzenie badań telemetrycznych na Dolinę Biebrzy i zakup dodatkowego sprzętu. Komisja Europejska zwróciła się z prośbą o dodatkowe uargumentowanie tej zmiany. Poniżej przedstawiamy odpowiedź na pytanie, co nowego wnoszą te badania do wiedzy o dubelcie i jak wpływają one na osiągnięcie celów projektu. Jednym z głównych celów projektu było zahamowanie spadku i poprawa stanu zachowania populacji dubelta w obszarze Natura 2000 DGN. Aby ten cel mógł być osiągnięty, jednym z celów szczegółowych było m.in. rozpoznanie preferencji siedliskowych i przestrzennego wykorzystania siedlisk przez dubelty (badania telemetryczne) i na tej podstawie zaplanowanie rodzaju, zakresu i skali działań ochronnych. Zastosowanie dodatkowych nadajników w Dolinie Biebrzy zdecydowanie wpłynęło na lepsze zaplanowanych działań ochronnych na obszarze DGN (podparcie merytoryczne) i osiągnięcie kolejnych celów projektu, a mianowicie zahamowania zaniku preferowanych siedlisk gatunku. Głównym celem rozszerzenia działań było stwierdzenie, czy przemieszczenia obserwowane w DGN wynikają z niskiej jakości siedlisk w dolinie czy są elementem strategii rozrodczej. Dzięki temu, że obserwowano podobne przemieszczenia dubeltów również na Biebrzy, gdzie panują dużo lepsze warunki siedliskowe (siedlisko pierwotne gatunku, w przeciwieństwie do równin zalewowych będących siedliskiem wtórnym) wiemy, że to, iż monitorowane dubelty przemieszczały się na znaczne odległości w DGN nie wynikało z niskiej jakości siedlisk tam występujących i poszukiwania bardziej odległych żerowisk o lepszych cechach siedliska (co przed wynikami z doliny Biebrzy brano pod uwagę jako podstawową przyczynę) lecz jest elementem złożonego systemu kojarzenia się gatunku. Przed uzyskaniem wyników z nadajników na Biebrzy, przemieszczenia się ptaków w DGN interpretowano jako wskaźnik niewłaściwego stanu zachowania siedliska dubeltów w okolicy tokowisk, zaś miejsca, do których ptaki się przemieszczały, jako te bardziej preferowane. Idąc tym kierunkiem myślenia należałoby próbować stworzyć w okolicy tokowisk warunki podobne do tych panujących w miejscach, do których ptaki się przemieszczały. Okazało się jednak, że miejsca te często nie stanowiły właściwych żerowisk (dziś to wiemy), a były jedynie „próbekowaniem” w suboptymalnych siedliskach dokonywanym przez osobniki poszukujących nowych tokowisk. Oparte na takiej błędnej interpretacji działania ochronne doprowadziłyby do uznania warunków suboptymalnych jako optymalnych i próby stworzenia tych pierwszych w okolicy istniejących tokowisk w DGN. Błędna interpretacja wyników analizy przemieszczeń (a taka by była bez wiedzy o przemieszczeniach na Biebrzy, gdzie uzyskano „próbę kontrolną zachowań samców”) mogłaby więc znacząco negatywnie wpłynąć na stan zachowania siedlisk dubelta w DGN. Wiedza ta miała więc bardzo duże znaczenie dla realizacji całości projektu, gdyż nadała właściwy kierunek działań ochronnych w DGN.

Rozszerzenie badań telemetrycznych na Dolinę Biebrzy pośrednio pozwoliło również poznać sposób użytkowania rolniczego zapewniającego ptakom odpowiednie warunki siedliskowe na torfowiskach niskich. Spośród 43 czynnych stanowisk dubelta w latach 2014-2015 najwięcej, bo aż 20, znajdowało się właśnie na torfowiskach niskich (KPO Dubelta), większość na Bagnach Biebrzańskich stanowiących główną ostoję dubelta w Polsce. Okazało się (ku zaskoczeniu i inaczej niż przypuszczano), że w siedliskach, jakie preferują dubelty na Bagnach Biebrzańskich dominuje zupełnie odmienny sposób użytkowania niż pokazywały wyniki z DGN. Na torfowiskach w dolinach rzecznych (patrz. KPO Dubelta strony 65 i 66) dubelty wybierały na żerowiska fragmenty mechowisk nieużytkowane od kilku lat lub użytkowane sporadycznie, podczas gdy w DGN ptaki żerowały głównie na użytkowanych dwu-

kośnie i wypasanych co roku łąkach (Załącznik 4a, Ryc. 5). To właśnie na podstawie wyników badań telemetrycznych z Doliny Biebrzy zaproponowano w KPO Dubelta działania ochronne na torfowiskach niskich. Bez tej wiedzy, dla co najmniej 20 stanowisk dubelta w Polsce (ponad 40% tokowisk), niemożliwe byłoby zaproponowanie, w ramach KPO, działań ochronnych dotyczących właściwego sposobu użytkowania siedlisk gatunku lub zaproponowano by je w sposób błędny, niedopasowany do potrzeb lokalnych populacji i tym samym zdecydowanie niekorzystny dla dubelta.

W ramach zadania nie zakupiono (Natura) programu do statystyki, by nie generować niepotrzebnych kosztów pod koniec realizacji projektu, ponieważ do opracowania statystycznego danych użyto bezpłatnej i szeroko stosowanej platformy statystycznej „R”.

5.1.4 A.4 Krajowy Program Ochrony Dubelta

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2: IV kw. 2016 r.

Termin zakończenia zadania: I kw. 2017 r.

Planowany zakres działania: sporządzenie Krajowego Programu Ochrony dubelta, w tym m. in. raporty ornitologiczne, opracowanie GIS, opracowanie statystyczne danych, warsztaty i zakup sprzętu – samochodu terenowego

Stan realizacji: Zadanie merytorycznie wykonano w pełnym zakresie. Nie wydrukowano KPO, co wynikało z zaakceptowania go przez Ministerstwo Środowiska po okresie kwalifikowalności kosztów.

Wykonany zakres działania: W ramach realizacji zadania odbyło się ponad 30 spotkań konsultacyjnych ze specjalistami zajmującymi się ochroną gatunkową ptaków i ich siedlisk, przedstawicielami OTOP, RDOŚ w Białymstoku, RDOŚ w Lublinie, RDOŚ w Warszawie oraz GDOŚ w Warszawie. Osiem z nich miało charakter oficjalny, a z ich przebiegu zostały sporządzone notatki. Spotkania te dotyczyły głównie struktury dokumentu oraz proponowanych działań ochronnych. Notatki ze spotkań załączono do poprzednich raportów.

W sumie zlecono opracowanie 7 raportów merytorycznych (w tym raporty częściowe i końcowe) dotyczących stanu zachowania populacji i siedlisk dubelta oraz zagrożeń na terenie Polski. Opracowania te dotyczą 67 stanowisk dubelta (wszystkich aktualnych i części historycznych) na Podlasiu, Lubelszczyźnie oraz Kurpiach. W latach 2014 i 2015 na 67 stanowiskach dubelta w Polsce dokonano:

- oceny warunków siedliskowych i zagrożeń dla populacji dubelta,
- rozpoznano zbiorowiska roślinne, w tym siedliska priorytetowe (ocena fitosocjologiczna) cenne dla gatunku,
- określono gatunki ptaków siewkowych współwystępujących z dubeltem,
- na części stanowisk oceniono potencjalne zasoby pokarmowe (bezkęgowce glebowe).

Ponadto na Lubelszczyźnie poszukiwano nowych stanowisk gatunku. Raporty z przeprowadzonych prac były wykazywane w raportach – śródkresowym i z postępu. Wykonano opracowanie statystyczne parametrów siedliskowych tokowisk. Zdobyta w ramach zadania A.4 wiedza, wyniki badań i monitoringów prowadzonego w ramach zadania A.3 (głównie badania telemetryczne) oraz monitoringu efektów projektu w ramach zadania D.1 zostały wykorzystane do opracowywania KPO Dubelta. Od czasu złożenia raportu z postępu powstały następujące opracowania:

- Ewaluacja fitosocjologiczna na stanowiskach dubelta w Polsce (**Załącznik 7**)
- Opracowanie statystyczne parametrów siedliskowych (**Załącznik 8**).
- Krajowy Program Ochrony Dubelta, przekazany do GDOŚ 08.04.2016 r (**Załącznik 9**).

W ramach wsparcia zewnętrznego korzystano również z usług specjalisty GIS zatrudnionego na umowę zlecenie. Za wykonanie zadania odpowiedzialna była Natura International Polska.

KPO Dubelta stanowi kompendium wiedzy na temat występowania i biologii gatunku oraz reguluje sposoby i zasady jego ochrony w Polsce. Dnia 2 marca 2017 r. dokument ten został oficjalnie zatwierdzony przez Generalnego Dyrektora Ochrony Środowiska Krzysztofa Lisowskiego (**Załącznik 9a**). Tym samym, w myśl art. 57 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2016 r. poz. 2134, z późn. Zm.), jest oficjalnie obowiązującym w Polsce programem ochrony gatunku.

Tym samym został osiągnięty jeden z pośrednich celów projektu a mianowicie wypracowanie Krajowego Programu Ochrony dubelta, który przyczyni się bezpośrednio do długofalowego utrzymania i osiągnięcia celu głównego projektu jakim jest zahamowanie spadku i poprawa stanu liczebności dubelta w obszarze Natura 2000 Dolina Górnej Narwi.

5.1.5 B.1 Zakup ziemi w Dolinie Górnej Narwi w sąsiedztwie tokowisk i miejsc gniazdowania dubelta

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2: I kw. 2015 r.

Planowany termin zakończenia zadania: II kw. 2016 r.

Planowany zakres działania: Zakup 160 ha + ok. 30 ha zgodnie z Raportem z postępu

Stan realizacji: Zadanie zrealizowano w pełnym zakresie, poszerzonym o zakup dodatkowych działek

Wykonany zakres działania: W ramach zadania wykupiono 176 działek o łącznej powierzchni 184,4672 ha. Wszystkie zakupione grunty znajdują się w granicach obszaru Natura 2000 Dolina Górnej Narwi. W każdym z aktów sprzedaży zawarto klauzulę o nieodwołalności przeznaczenia gruntu na cele ochrony przyrody. Ponadto każdy z aktów notarialnych zawiera gwarancję, że w przypadku rozwiązania organizacji, prawo własności gruntu przeniesione zostanie na inną organizację, której celem statutowym jest ochrona ptaków i ich siedlisk. Taki zapis znajduje się również w Statucie PTO. Ponadto podjęto starania o dokonanie wpisów do ksiąg wieczystych, o których mowa w Postanowieniach Wspólnych. Właściwe sądy w Hajnówce, w Bielsku Podlaskim i w Białymstoku, odmówiły dokonania takich wpisów, również w trybie odwołania. Wydane przez nie postanowienia zostały załączone do raportu śródkresowego.

Zgodnie ze zmianą zaproponowaną w ostatnim Sprawozdaniu z postępu, oszczędności powstałe w trakcie realizacji niniejszego zadania zostały przeznaczone na zakup dodatkowych działek w obrębie obszaru Natura 2000 Dolina Górnej Narwi (24,47 ha). Zgoda Komisji na tę zmianę została uwarunkowana możliwością wykazania istotności zakupu tych działek dla ochrony dubelta. Kolejnym warunkiem było przedstawienie w niniejszym sprawozdaniu listy wszystkich działek zakupionych w projekcie wraz z opisem zabiegów, jakim zostały poddane. Od momentu złożenia ostatniego Sprawozdania z postępu zakupiono 27,812 ha gruntów. Wszystkie zakupione działki poddano zabiegom ochronnym. Prawie wszystkie dodatkowo wykupione działki zlokalizowane są w pobliżu bądź bezpośrednim sąsiedztwie działek będących własnością PTO. Część zaś zakupiono w nowym obrębie – na największym w dolinie tokowisku dubeltów.

Zgodnie z podstawowym założeniem projektu, wszystkie zakupione działki zostały poddane odpowiednim zabiegom ochronnym i wszystkie są aktualnie użytkowane z myślą o dubeltach. Wykaz zakupionych działek wraz z danymi o siedlisku oraz rodzaju, czasie, częstotliwości i koszcie wykonanych zabiegów stanowi **Załącznik 30** do raportu. Kompletne dane o zakupionych gruntach, w tym m.in. skany aktów notarialnych, wprowadzono do internetowej bazy – Land Purchase Database. Kopie aktów notarialnych sprzedaży działek zakupionych od czasu złożenia raportu z postępu stanowią **Załącznik 27** do niniejszego raportu, a mapy wszystkich zakupionych działek, **Załącznik 29**.

W 2015 i 2016 r., od momentu złożenia ostatniego raportu zlecono wykonanie 6 operatów szacunkowych dla wybranych działek (następnie zakupionych) położonych na terenie sześciu gmin: Narew, Narewka, Zabłudów, Bielsk Podlaski, Wyszki i Suraż (**Załącznik 28**). Pozostałe działki w poszczególnych gminach kupowano po cenach nie wyższych niż przedstawione w odpowiednich operatach. Sporządzenie nowych operatów pozwoliło uzyskać pewność, że dysponujemy aktualnymi danymi na temat wartości ziemi w danej gminie.

Za realizację zadania był odpowiedzialny Beneficjent koordynujący projektu. W najbliższej przyszłości, ze względu na zmiany w prawie dotyczące obrotu ziemią zakup kolejnych działek przez PTO w ramach kolejnych projektów lub ze środków własnych, jest niemożliwy. Tym cenniejsza dla ochrony dubelta w perspektywie długoterminowej była możliwość wykupu działek na siedliskach dubelta.

5.1.6 C.1 Umożliwienie ekstensywnego użytkowania trudnodostępnych działek poprzez budowę/remont brodów i dróg dojazdowych

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2: IV kw. 2016 r.

Planowany termin zakończenia zadania: II kw. 2017 r.

Planowany zakres działania: Budowa 24 brodów oraz remont ok. 7 km rolniczych dróg gruntowych.

Stan realizacji: Ukończono 21 brodów, 3 brody wybudowano w 85% oraz wyremontowano 6666 m dróg

Zrealizowany zakres działania: W ramach zadania wybudowano 21 brodów, w przypadku kolejnych trzech zaawansowanie prac na dzień zakończenia projektu wyniosło średnio 85%. Z dwudziestu czterech obiektów, 4 stanowiły przeprawy przez Narew, 2 przez jej większe starorzecza, 3 przez dopływy Narwi – Rudnię i Łoknicę, 15 przez starorzecza, drobne ciek i obniżenia w obrębie doliny. Budowle zlokalizowano na działkach inwestora (PTOP), gminy (drogi gminne) i Skarbu Państwa w zarządzie Marszałka woj. Podlaskiego i WZMiUZ w Białymstoku (cieki). Szerokość wybudowanych brodów wynosiła od 3 do 6 m, ich długość wraz z wjazdem i wyjazdem od 9 do ponad 86 m, głębokość zaś mieściła się w granicach od 0,2 do 1,15 m. Technologia wykonania polegała na ułożeniu podbudowy z tłuczni kamienno-żwiru płukanego na geowłókninie, a następnie betonowych płyt zbrojonych, zabezpieczeniu płyt palisadą, wykonaniu narzutu kamiennego na skarpach oraz oznaczeniu brodów słupkami trasowymi. Dwa brody wykonano w innej technologii – z żerdzi sosnowych o średnicy 25 cm. Obiekty te zostały zlokalizowane na silnie uwilgotnionych działkach, poza ciągami drogowymi i poza wodami płynącymi, a więc są rzadziej użytkowane i mniej narażone na zniszczenia.

Ponadto wyremontowano 6 666 m dróg gminnych. Remont polegał na wyrównaniu nierówności i kolein warstwą żwiru płukanego lub tłuczniem z kamienia naturalnego (warstwa wyrównująca sypana i wyrównana bezpośrednio na geowłókninę drogową ułożoną na istniejące podłoże bez niszczenia istniejącej darni, miejscowo zastosowane deski lub faszyna), zagęszczeniu warstwy nasypowej, ułożeniu poprzecznych drenów w zagłębieniach celem zachowania istniejących spływów dolinowych i stosunków wodnych na terenach przyległych.

Dokumentacja fotograficzna obiektów stanowi produkt dostarczalny i **Załącznik 37**, a mapy z lokalizacją elementów infrastruktury – **Załącznik 21a**.

Od czasu złożenia ostatniego raportu wykonano prace w następującym zakresie:

- 29.02.2016 r. zostały odebrane prace polegające na budowie 4 brodów oraz remoncie 4 822 m gruntowych dróg rolniczych,
- 15.09.2016 r. ukończono remont kolejnego odcinka drogi o długości 200 m,
- 16.12.2016 r. częściowo odebrano roboty związane z budową 4 ostatnich brodów - zaawansowanie prac przy kolejnych budowlach wyniosło 97%, 60%, 85% i 100%.

Wszystkie ww. prace prowadzono poza okresem lęgowym ptaków i pod nadzorem przyrodnika, jeśli był wymagany (**Załączniki 10, 11, 12**). Sprawowany był również nadzór inwestorski. Za realizację działania odpowiedzialny był Beneficjent koordynujący.

Problemy w realizacji:

Budowa trzech z czterech brodów zaplanowanych do realizacji w 2016 r. nie została ukończona. Zakres robót pozostałych do wykonania to:

- 1) bród oznaczony nr 1 (przez rz. Rudnię) - na dz. 463/2, 915/1, 618 w obr. Trześcianka, gm. Narew
  - a) wykonanie umocnienia skarp – narzutu kamiennego,
  - b) uporządkowanie terenu budowy,
  - c) sporządzenie dokumentacji powykonawczej,

- 2) bród oznaczony nr 6 (przez rz. Narew) - na dz. 1326, 975, 807 w obr. Cietuszki, gm. Zabłudów
  - a) ułożenie płyt YOMB na lewym brzegu (145 m²) i wykonaniu palisady obrzeżnej,
  - b) ułożenie płyt pełnych w korycie (60 m²),
  - c) wykonanie palisady obrzeżnej na prawym brzegu,
  - d) wykonanie umocnienia skarp – narzutu kamiennego,
  - e) oznaczenie brodu słupkami trasowymi,
  - f) uporządkowanie terenu budowy i wyrównaniu dróg dojazdowych,
  - g) sporządzenie dokumentacji powykonawczej,
- 3) bród oznaczony nr 7 (rz. Narew) - na dz. 654/1, 539, 633/2 w obr. Zawyki, gm. Suraż
  - a) zabicie pali obrzeżnych w korycie głównym na długości 2x40 mb,
  - b) wykonanie umocnienia skarp – narzutu kamiennego,
  - c) oznaczenie brodu słupkami trasowymi,
  - d) uporządkowanie terenu budowy,
  - e) sporządzenie dokumentacji powykonawczej,
- 4) bród oznaczony nr 8 (przez starorzecze rz. Narew) - na dz. 640, 654/5, 847 w obr. Zawyki, gm. Suraż
  - a) sporządzenie dokumentacji powykonawczej.

Wg kosztorysu inwestorskiego wartość niedokończonych robót to ok. 40 000 zł brutto.

Winę za nieukończenie zadania ponosi wykonawca, który nie dostosował tempa robót do terminów, mimo ponagień ze strony inwestora. Inspektor nadzoru będący przedstawicielem Beneficjenta na placu budowy wielokrotnie wzywał wykonawcę do zwiększenia postępu prac, o czym świadczą wpisy w dzienniku budowy. Sugerował również zatrudnienie podwykonawcy do wykonania jednej z budowli, co pozwoliłoby wykorzystać niski stan wód i sprzyjające warunki pogodowe, które panowały we wrześniu. 3 października stopień zaawansowania prac wynosił około 80%, co wskazywało na to, że wykonawca poradzi sobie z dokończeniem zlecenia. Z tą datą inwestor odebrał część robót (wg protokołu – 45%), a wykonawca wystawił fakturę na tę część kwoty umownej. W połowie października prace zostały wstrzymane. 7 listopada inspektor nadzoru przesłał pismo ponagląjące do wykonawcy. 16 listopada dokonano objazdu budowy w obecności kierownika budowy i majstra wykonawcy oraz kierownika projektu i inspektora nadzoru. Wykonawca zobowiązał się podjąć prace wykończeniowe na 3 brodach. 29 listopada inwestor przesłał pismo do wykonawcy z prośbą o wyjaśnienie przyczyny przerwania robót. 9 grudnia wykonawca dostarczył pismo wyjaśniające powody wstrzymania prac oraz pismo z prośbą o przedłużenie terminu na ich wykonanie. W związku z tym, że okres realizacji projektu, a więc i kwalifikowalności wydatków dobiegał końca, a wykonawca nie dawał powodów by sądzić, że dokończy prace, beneficjent nie udzielił mu dodatkowego terminu. 16 grudnia odbył się protokolarny odbiór wszystkich wykonanych do tego momentu prac. 28 grudnia zamawiający przelał na konto wykonawcy należność za wykonanie 40% prac. Po konsultacji z prawnikiem, 30 grudnia została wystawiona nota obciążeniowa z tytułu niewykonania przedmiotu umowy, opiewająca na 10% jej wartości. 17 stycznia nota, wraz z wezwaniem do zapłaty została przesłana na adres wykonawcy, który 18 stycznia pokwitował jej doręczenie. Wobec braku odpowiedzi, 10 lutego beneficjent przesłał wykonawcy ostateczne przedsądowe wezwanie do zapłaty ponownie załączając ww. notę obciążeniową. Adresat potwierdził jej otrzymanie 13 lutego. W międzyczasie dokonano rozpoznania rynku w sprawie dokończenia prac przez innego wykonawcę. Beneficjent otrzymał 3 oferty, jednak znacznie przekraczające kosztorys inwestorski. 2 marca na swojej stronie PTOP zamieścił zapytanie ofertowe na dokończenie inwestycji, a w wyniku rozstrzygnięcia postępowania podpisał umowę na wykonanie prac z autorem najtańszej oferty. Aktualnie wyjątkowo wysoki stan wody nie pozwala na ich rozpoczęcie. Wykonawca przystąpi do budowy po opadnięciu wód. Czas potrzebny do ich wykonania szacuje się na 2 tygodnie - do miesiąca. Pełna dokumentacja, związana z opisaną powyżej sytuacją stanowi **Załącznik 32** do sprawozdania.

5.1.7 C.2 Odtworzenie prawidłowych warunków siedliskowych poprzez podwyższenie stanu wód gruntowych przy użyciu zastawek

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2: IV kw. 2014 r.

Termin zakończenia zadania: IV kw. 2014 r.

Planowany zakres działania wg Zmiany nr 2: Budowa/ remont 1 zastawki

Stan realizacji: Zadanie ukończono w pełnym zakresie

Zrealizowany zakres działania: W ramach zadania wybudowano jeden przepust piętrzący na rowie melioracyjnym.

Pierwotnie w ramach zadania planowano budowę lub remont 16 urządzeń piętrzących. We wniosku o zmiany znaczące znalazło się uzasadnienie dotyczące znacznego ograniczenia zakresu tego działania. Wybudowana w 2014 roku zastawka (przepust piętrzący) jest niezależnym urządzeniem i spełnia swoje zadanie pozwalając regulować poziom wody w granicach działki 465/5 położonej w sąsiedztwie tokowiska dubeltów w obrębie Trześcianka. Wybudowany przepust umożliwia przejazd na działki położone za rowem i, wraz z brodem na Rudni, zapewnia ciągłość drogi łączącej działki położone na obu brzegach rzeki. Za realizację zadania odpowiedzialny był Beneficjent koordynujący. Dokumentacja fotograficzna urządzenia stanowi materiał dostarczalny i znajduje się w **Załączniku 38**.

Niezależnie od niniejszego projektu podjęte zostały działania zmierzające ku zwiększeniu uwilgotnienia siedlisk dubelta, z występującymi w ich obrębie dwoma ważnymi tokowiskami, w okolicach miejscowości Eliaszuki i Suszcza. W ramach projektu „Budowa i rozbudowa drogi wojewódzkiej Nr 687 wraz z drogowymi obiektami inżynierskimi i niezbędną infrastrukturą techniczną na odcinku Juszkowy Gród - Zwodzieckie wraz z obejściem m. Bondary, m. Lewkowo Nowe i m. Narewka” realizowanego przez Podlaski Zarząd Dróg Wojewódzkich zostaną wybudowane dwie zastawki piętrzące. Głównym celem projektowanej inwestycji są działania minimalizujące negatywne oddziaływanie budowy drogi na populację dubelta. Rów, na którym zostaną zlokalizowane urządzenia piętrzące, w sposób niekontrolowany obniża poziom wód powierzchniowych i zaskórnych prowadząc do przesuszenia siedlisk dubelta, wpływając tym samym niekorzystnie na jego populację. Efektem budowy zastawek będzie poprawa stanu zachowania siedlisk dubelta poprzez zwiększenie ich uwilgotnienia, co doprowadzi do zwiększenia areału żerowisk gatunku. Propozycję tego rodzaju działań minimalizujących na spotkaniu z inwestorem wysunął Michał Korniluk – asystent naukowy projektu. Na obecnym etapie wykonano projekt techniczny urządzeń, który, w najbliższym czasie ma być realizowany przez Podlaski Zarząd Dróg Wojewódzkich. Mapa z zaznaczoną lokalizacją obiektów i tokowisk stanowi **Załącznik 22**.

5.1.8 C.3 Odtworzenie prawidłowej struktury siedlisk i poprawa warunków żerowiskowych dubelta poprzez odtworzenie nieużytkowanych łąk i pastwisk

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2: IV kw. 2016 r.

Termin zakończenia zadania: IV kw. 2016 r.

Planowany zakres działania: Odtworzenie (dwukrotne koszenie z częściowym odkrzaczeniem) 230 ha + powierzchnia działek zakupionych dodatkowo, czyli 24,47 ha

Stan realizacji: Zadanie zrealizowano w pełnym zakresie.

*Zrealizowany zakres działania: W ramach zadania odtworzono (dwukrotne koszenie z częściowym odkrzaczeniem) 258,44 ha nieużytkowanych powierzchni. Z tego ponad 176 ha to działki zakupione w ramach projektu, pozostałe ok. 82 ha to powierzchnie należące wcześniej do PTOP, wymagające odtworzenia (projekt zakładał odtworzenie 70 ha należących do PTOP). Po dwukrotnym wykoszeniu kosiarką bijakową i usunięciu zakrzaczeń, działki są użytkowane kośnie lub jako pastwiska w ramach odpowiednich pakietów działań rolno-środowiskowo-klimatycznych, a więc w sposób sprzyjający ptakom siewkowym. Za realizację działania odpowiedzialny był Beneficjent koordynujący projekt. Mapy obrazujące działki, na których odtwarzane były siedliska dubelta stanowią **Załącznik 23** do sprawozdania. Wykaz zakupionych działek wraz z danymi o siedlisku oraz rodzaju, czasie, częstotliwości i koszcie wykonanych zabiegów stanowi **Załącznik 30**, o czym była mowa w opisie zadania B.1 (zakup ziemi).*

Od czasu sporządzenia ostatniego raportu, w 2016 r., wykonano koszenia na powierzchni 41,67 ha, co jednak nie jest tożsame z odtworzoną powierzchnią. Dnia 27.09.2016 r. dokonano odbioru prac polegających na drugim koszeniu działek zakupionych w drugiej połowie 2015 r.; wykoszona powierzchnia to 3,62 ha. Tego samego dnia odebrano również prace polegające na jednokrotnym (pierwszym) koszeniu powierzchni równej 21,8 ha. 31.10.2016 r. wykonawca zgłosił zakończenie prac związanych z odtwarzaniem nieużytkowanych łąk w obszarze Natura 2000 Dolina Górnej Narwi określonych w umowie 10/Dubelt/2015 z 24 czerwca 2015 r. Zgodnie z umową odkrzaczono wszystkie działki w niej ujęte. 8.11.2016 r. dokonano odbioru wykonanych prac polegających na drugim koszeniu działek przeznaczonych do odtwarzania w tym roku. Z 21,8 ha drugi raz udało się poddać temu zabiegowi 16,25 ha. Latem i jesienią 2016 r. występowały bardzo obfite opady deszczu, które spowodowały liczne podtopienia powierzchni przeznaczonych do odtworzenia. Uniemożliwiony był również dojazd do łąk, z tego powodu nie wykonano drugiego koszenia na 20 działkach o łącznej powierzchni 5,55 ha. Drugie koszenie zostanie wykonane w 2017 r. na koszt PTOP.

Dwie działki o nr 1057 i 1099 położone w obrębie Trześcianka zostały bezkosztowo odtworzone przez współpracującego z Towarzystwem hodowcę koników polskich, poprzez dwukrotne koszenie kosiarką bijakową. Działki znajdują się w kompleksie dzierżawionych przez niego od PTOP działek. Cztery działki o nr. 482, 478/1, 717 i 490/1 położone w obrębie Zawyki zostały bezkosztowo odtworzone poprzez wypas przez współpracującą z Towarzystwem właścicielkę bydła. Na powyższych łąkach wypasane są jej krowy.

Dokumentacja fotograficzna zadania stanowi **Załącznik 39**.

5.1.9 C.4 Poprawa jakości siedlisk poprzez wprowadzenie wypasu

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2: IV kw. 2016 r.

Termin zakończenia zadania: IV kw. 2016 r.

Planowany zakres działania: Wprowadzenie wypasu na pow. ok. 65 ha, budowa ok. 8 km ogrodzenia, budowa wiaty dla zwierząt, zakup 5 krów rasy polska czerwona.

Stan realizacji: Zadanie zrealizowano w pełnym zakresie, poszerzonym o dodatkowe ogrodzenia.

Zrealizowany zakres działania: Wprowadzono wypas na pow. ok. 116 ha, wybudowano 14 550 m ogrodzenia stałego i 700 m przenośnego, 3 odłownie oraz wiatę dla zwierząt, zakupiono 5 krów rasy polska czerwona.

Po konsultacji mailowej z Monitorem, Beneficjent zwiększył długość ogrodzeń stałych z planowanych 8 km do 14,5 km. Nie spowodowało to przekroczenia budżetu kategorii, pozwoliło natomiast niemal dwukrotnie, do ok. 116 ha zwiększyć obszar objęty najkorzystniejszą dla dubelta formą użytkowania, a mianowicie wypasem. Zwiększenie zakresu zadania przełożyło się bezpośrednio na efekt ekologiczny projektu w postaci wzrostu powierzchni siedlisk odpowiednich dla dubelta i innych ptaków siewkowych. Korzyści dla tej grupy ptaków wynikające z wypasu wykazały badania wchodzące w zakres zadania A.3 oraz monitoring przeprowadzony w ramach zadania D.1. Zmiana ta pozwoliła również w większym stopniu wykorzystać potencjał gruntów należących do PTOB oraz zmniejszyć ryzyko nieutrzymania efektów projektu w kolejnych latach (ogrodzone powierzchnie będą użytkowane jako pastwiska, ale w razie nieprzewidzianych problemów, np. z obsadą, mogą być również koszone; powierzchnie bez tego rodzaju infrastruktury muszą być utrzymywane jedynie poprzez koszenie). Wykaz ogrodzonych i objętych wypasem działek zamieszczono w Tabeli 3. Mapy obszarów objętych wypasem stanowią **Załącznik 25**.

Zgodnie z planem wybudowano również wiatę dla zwierząt. Roboty ukończono i protokolarnie odebrano 22 grudnia 2016 r. 27 stycznia 2017 r. do Powiatowego Inspektoratu Nadzoru Budowlanego w Hajnówce zostało złożone zawiadomienie o zakończeniu robót budowlanych, do którego organ ten nie wniósł sprzeciwu. Obiekt będzie użytkowany zgodnie ze swoim przeznaczeniem w nadchodzącym sezonie. Dokumentacja projektowa dotycząca wybudowanej wiaty stanowi **Załącznik 24**, a dokumentacja fotograficzna **Załącznik 40**.

Krowy zakupione w ramach zadania zostały użyczone rolnikom i od 2015 r. były, wraz ze zwierzętami stanowiącymi ich własność, wypasane w obszarze objętym projektem – 4 z nich na ogrodzonej powierzchni Janowo, 1 na żerowiskach dubelta w okolicach Suszczy. Pozwoliło to lokalnie zwiększyć niewystarczającą obsadę zwierząt i rozwiązało problem opieki nad nimi. Wypas na dużo większą skalę prowadzony był na wygradzonych powierzchniach w okolicach Trześcianki. W tej sprawie podpisano umowy z trzema hodowcami. W 2015 r. na okres 7 lat (z możliwością przedłużenia na kolejne 5) zawarto umowę z hodowcą bydła rasy polska czerwona. W ramach tej umowy w 2015 r. wprowadzono na powierzchnię 57 krów, w 2016 r. było to już około 100 zwierząt. W 2016 r. na 5 lat (również z możliwością przedłużenia) podpisana została umowa z hodowcą koników polskich. W ramach umowy na naszych działkach do późnej jesieni pasł się tabun około 40 koni. Na ten sam okres zawarto umowę z trzecim hodowcą, dysponującym bydłem mięsnym. 5 jego krów pasło się w 2016 r. w tym samym rejonie. Ww. umowy stanowią **Załącznik 33**.

Efekty wypasu widoczne są już na pierwszy rzut oka w postaci zmian w strukturze roślinności oraz licznych obserwacji ptaków siewkowych. Po wprowadzeniu wypasu trzykrotnie zwiększyła się liczebność ptaków siewkowych lęgowych na tym terenie. Dokumentacja fo-

tograficzna wypasu stanowi **Załącznik 40**. Wpływ wypasu na ptaki przedstawiono w załącznikach dotyczących zadania D.1.

Tab. 3. Wykaz ogrodzonych działek objętych wypasem.

Dł. ogro- dzenia (m)	Ogrodzona pow. (ha)	Nr ogrodzonych działek objętych wypasem	Obręb
650	-	965, 1008/1	Trześcianka
1200	6,2	73/2, 91, 92, 93, 94	Janowo
7200	60	919/1, 941, 922/1, 927/1	Trześcianka
700	-	ogrodzenie przenośne do wydzielania kwater	Trześcianka
4 000	38	1025/1, 1027, 1028, 1029, 985, 984, 983, 982, 981, 980, 979, 978, 977, 976, 975, 974, 973/1, 971, 970, 969, 968, 976, 966, 965, 962/1, 896/1, 1147, 1176, 1145, 1144, 1132/1, 1131/1, 1130/1, 1129/1, 1128/1, 1127/1, 1126/1, 1125/1, 1124/1, 1143, 1142, 1141, 1140, 1139, 955/1, 958, 969, część działki 1008/1 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 590	Trześcianka, Kaczały
1 500	12,5	465/5	Trześcianka
15 250	116,7		

W związku z podjęciem komplementarnego projektu pt. „Ochrona ptaków wodno-błotnych w Dolinie Górnej Narwi PLB200007” POIS.02.04.00-00-0131/16, współfinansowanego przez Unię Europejską ze środków Funduszu Spójności w ramach działania 2.4 oś priorytetowa II Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020, otwierają się perspektywy kontynuacji i poszerzenia ekstensywnego wypasu na tym obszarze. W założeniach projektu znalazło się ogrodzenie nowych powierzchni przeznaczonych pod wypas, w sumie ok. 93 ha, budowa odłowni oraz remont lub rozbudowa już istniejących ogrodzeń, które powstały w ramach projektu LIFE+. W nowym projekcie zagwarantowano również środki na transport zwierząt na pastwiska i do miejsc zimowania oraz przewidziano zawarcie nowych umów z hodowcami i budżet na ich realizację. Uwzględniono również zakup sprzętu niezbędnego do kontrolowania powierzchni objętych wypasem i nadzoru nad zwierzętami oraz do konserwacji infrastruktury. Kolejnym elementem zadania jest budowa wodopojów dla bydła. W tym celu wykorzystane zostaną istniejące starorzecza, które będą oczyszczone, pogłębione i wyprofilowane tak, żeby zwierzęta miały do nich swobodny dostęp. W lokalizacjach, gdzie brak naturalnie występujących starorzeczy zostaną wykopane oczka wodne. Powierzchnie pozbawione drzew wyposażone zostaną w drewniane wiaty o lekkiej konstrukcji (9 szt.) zapewniające zwierzętom cień w czasie upałów.

5.1.10 D.1 Ocena wpływu realizacji projektu na liczebność populacji dubelta oraz stan jego siedlisk

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2: III kw. 2016 r.

Planowany termin zakończenia zadania: III kw. 2016 r.

Planowany zakres działania: Opracowanie wyników monitoringu populacji dubelta, botanicznego, hydrologicznego oraz bezkręgowców.

Stan realizacji: Zadanie zrealizowano w pełnym zakresie.

Zrealizowany zakres działania: W ramach zadania sporządzono raporty końcowe z wyników monitoringu:

- populacji dubelta
- botanicznego
- bezkręgowców
- hydrologicznego

Efekty działań prowadzonych w ramach projektu były monitorowane od 2014 r.

Przeprowadzono ogólny monitoring awifauny wodno-błotnej oraz ukierunkowany na wykrycie tokowisk, żerowisk i gniazd dubelta, monitoring w lokalizacjach, gdzie w ramach projektu zakupiono i odtwarzano łąki. Od 2015 r. monitorowana była również liczebność i rozmieszczenie dubelta w DGN (kontynuacja cenzusu prowadzonego wcześniej w ramach zadania A.3). Od czasu złożenia ostatniego raportu opracowano dane z 2015 r. (**Załącznik 13**) oraz przedstawiono raport końcowy (**Załącznik 16**). Wykonano monitoring botaniczny oraz monitoring parametrów siedlisk polegające na ocenie wpływu użytkowania rolniczego na różne rodzaje zbiorowisk roślinnych oraz siedlisko w rozumieniu miejsca bytowania dubelta. Wyniki tego monitoringu zamieszczono w raporcie końcowym (**Załącznik 17**). Kolejny, monitoring bezkręgowców, polegał na ocenie wpływu typu użytkowania na zasobność bezkręgowców glebowych oraz zasobów pokarmowych na czynnych i historycznych tokowiskach dubelta. Wyniki tego monitoringu zamieszczono w raporcie końcowym stanowiącym **Załącznik 18** do sprawozdania, dane za 2015 r. znalazły się w raporcie cząstkowym (**Załącznik 14**). Zrealizowano monitoring hydrologiczny polegający na ocenie uwilgotnienia siedlisk dubelta w DGN. Od czasu złożenia Raportu z postępu opracowano dane z 2015 r. (**Załącznik 15**) oraz przedłożono Beneficjentowi raport końcowy (**Załącznik 19**).

Monitoring został rozłożony na trzy lata projektu 2014-2016, tak by w sprawozdaniach końcowych zawrzeć możliwie pełną ocenę jego efektów ekologicznych. W 2013 i 2014 roku zebrano dodatkowe dane do monitoringu ornitologicznego przy okazji wykonywania zadania A.3.

Za realizację zadania formalnie był odpowiedzialny Beneficjent koordynujący, jednak prowadzone ono było w szczególnie ścisłej współpracy z Partnerem projektu, tym bardziej, że było ściśle powiązane z zadaniem A.3.

W kolejnych sezonach monitoring dubelta będzie kontynuowany w ramach Monitoringu Ptaków Polski wchodzącego w zakres Państwowego Monitoringu Środowiska. W związku z projektem „Ochrona ptaków wodno-błotnych w Dolinie Górnej Narwi PLB200007”, zgodnie z zapisami PZO dla obszaru, przeprowadzony zostanie monitoring czterech gatunków współwystępujących z dubeltem, o podobnych jak on wymaganiach siedliskowych – krwawodzioba, czajki, rycyka i błotniaka stawowego. Jego wyniki dadzą obraz stanu siedlisk wykorzystywanych również przez dubelta. Dodatkowo na powierzchniach wypasowych przeprowadzony zostanie monitoring kropiatki, bataliona, krwawodzioba, czajki, rycyka i derkacza.

5.1.11 D.2 Ocena wpływu społeczno-gospodarczego działań na lokalną gospodarkę i społeczeństwo oraz przywrócenie funkcji ekosystemu

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2: III kw. 2016 r.

Termin zakończenia zadania: III kw. 2016 r.

Planowany zakres działania: Raport z oceny wpływu społeczno-gospodarczego działań realizowanych w ramach projektu LIFE11 NAT/PL/000436 na lokalną gospodarkę i społeczeństwo oraz przywrócenie funkcji ekosystemu.

Stan realizacji: Zadanie zrealizowano w pełnym zakresie

Zrealizowany zakres działania: Odebrano raporty częściowe oraz raport końcowy z oceny wpływu społeczno-gospodarczego działań realizowanych w ramach projektu na lokalną gospodarkę i społeczeństwo oraz przywrócenie funkcji ekosystemu, w tym:

- raport metodologiczny,
- raport otwarcia,
- raport końcowy.

Ewaluacja miała za zadanie udzielić odpowiedzi na podstawowe pytania:

- 1) Jak projekt wpłynął na lokalną gospodarkę i mieszkańców oraz na przywrócenie funkcji ekosystemu?
- 2) Jak projekt wpłynął na świadomość lokalnej społeczności w zakresie ochrony przyrody?
- 3) Czy lokalna społeczność dostrzega korzyści płynące z ochrony przyrody?
- 4) Czy działania zaplanowane w projekcie były skuteczne?
- 5) Jak projekt i realizowane w jego ramach działania informacyjne wpłynęły na postrzeganie PTOPI przez lokalną społeczność?

Jak wykazał raport otwarcia, działalność związana z ochroną przyrody uważana jest w lokalnym środowisku za potrzebną, choć jednocześnie mieszkańcy nie czują, że mają wpływ na ochronę przyrody. Choć przyroda ma znaczenie dla mieszkańców, to największą rolę przy wyborze kierunku działań odgrywa aspekt finansowy i to na nim należy opierać działania do nich skierowane, uzupełniając go o aspekt promocyjno-edukacyjny. Jak pokazała sama sytuacja przeprowadzania badania, bezpośredni kontakt z mieszkańcami dobrze wpływa na budowanie relacji i sam w sobie zawiera aspekt promocyjno-edukacyjny. Raport końcowy wykazał, że projekt miał pozytywny wpływ na postawy mieszkańców związane z ochroną przyrody i podejściem do środowiska przyrodniczego i zrównoważonego użytkowania rolniczego. Podsumowując, bezpośredni kontakt z mieszkańcami w kontekście działań edukacyjnych stanowi najlepszy sposób na przeprowadzenie realnych zmian w kwestii podejścia do ochrony przyrody i na nim należy się głównie skupić w planowaniu kolejnych działań, zarówno na tym obszarze, jak i w innych miejscach, gdzie będą przeprowadzane podobne projekty.

Uzupełniając wnioski z raportów należy dodać, że sam dubelt jest gatunkiem „trudnym”, jeśli chodzi o wzbudzenie ogólnego zainteresowania. Wynika to z jego skrytości, niedostępności siedlisk, małej liczebności, co pociąga za sobą ogromne trudności w jego obserwowaniu. Powyższe w najmniejszym stopniu nie dotyczy choćby bociana białego. W takim przypadku lepsze efekty może przynieść położenie większego nacisku na promocję danego obszaru Natura 2000 i ochrony przyrody tego terenu niż pojedynczego gatunku.

Pełny tekst raportu końcowego stanowi **Załącznik 20** do raportu. Raport metodologiczny i raport otwarcia zostały dołączone do sprawozdania z postępu.

5.2 Dissemination actions

5.2.1 Objectives

- podniesienie świadomości lokalnych społeczności na temat dubelta i ptaków wodno-błotnych, bioróżnorodności doliny Górnej Narwi oraz sieci Natura 2000,
- dzielenie się wiedzą i rozpowszechnianie informacji na temat projektu i wniosków płynących z jego realizacji,
- dzielenie się doświadczeniem i promowanie dobrych praktyk,
- kanalizacja ruchu turystycznego przy jednym z tokowisk (dot. budowy platformy obserwacyjnej), budowanie właściwych postaw w zakresie obserwowania ptaków,

5.2.2 Dissemination: overview per activity

5.1.1 E.1 Budowa platformy obserwacyjnej przy jednym z tokowisk

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2: I kw. 2015 r.

Termin zakończenia zadania: IV kw. 2015 r.

Planowany zakres działania: Budowa platformy obserwacyjnej przy tokowisku dubeltów położonym w sąsiedztwie miejscowości Narew

*Stan realizacji: Zadanie zrealizowano w pełnym zakresie. Platforma do obserwacji ptaków została wybudowana zgodnie z projektem, który stanowi **Załącznik nr 26** do sprawozdania. Wybudowana wiata jest obiektem drewnianym o wymiarach 7,78 m x 4,66 m i wysokości 3,69 m. Powierzchnia użytkowa tarasu platformy wynosi 21,58 m², poziom tarasu platformy wyniesiony jest nad poziom terenu na wysokość 1,45 m, kubatura obiektu równa jest 32,02 m³. Konstrukcję nośną obiektu stanowi osiem pali drewnianych o średnicy 36 cm, posadowionych na stopach fundamentowych żelbetowych. Teren działki pozostał nieutwardzony, z naturalnym dojściem gruntowym, łąką. Zachowane zostało naturalne ukształtowanie terenu oraz zakrzaczenia wierzbowe w sąsiedztwie obiektu. Dodatkowo ściany osłonowe wiaty zostały okryte siatką maskującą.*

Obiekt jest użytkowany przez obserwatorów ptaków i spełnia swoją funkcję polegającą na kanalizowaniu ruchu turystycznego w pobliżu tokowiska, które wcześniej było w sposób niekontrolowany penetrowane przez grupy obserwatorów ptaków. Na jednej ze ścian platformy umieszczona została tablica informacyjna zawierająca regulamin korzystania z obiektu i przedstawiająca zasady obserwacji dubeltów. Tablica wyraźnie informuje o zakazie wchodzenia na tokowisko. Dokumentacja fotograficzna platformy stanowi **Załącznik 41** do sprawozdania.

W tym sezonie planuje się dodatkowe oznakowanie drogi prowadzącej do platformy obserwacyjnej, ponieważ dojście do niej od najbliższej użytkowanej drogi publicznej jest dosyć skomplikowane. Za realizację zadania odpowiedzialny był Beneficjent koordynujący.

5.2.2 E.2 Materiały i aktywna promocja projektu

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2: III kw. 2016 r.

Termin zakończenia zadania: IV kw. 2016 r.

Planowany zakres działania: Strona internetowa (polska i angielska wersja); tablice informacyjne 15 szt. (3 duże, 12 małych); broszura (1000 szt.); naklejki (10000 szt.); foldery (3000 szt.); plakaty (1000 szt.); roll-upy (4 szt.); koszulki (2000 szt.); broszki (500 szt.); kalendarze – 3000 szt. (na lata 2014, 2015 i 2016 r. po 1000 szt.)

Zrealizowany zakres działania: Zadanie zrealizowano w pełnym zakresie

Stan realizacji:

Wszystkie wymienione wyżej wydawnictwa służą promocji projektu i wykorzystywane są do tego celu przez pracowników projektu przy każdej możliwej okazji. Dzięki zachowaniu jednolitej, oryginalnej koncepcji, materiały promocyjne są rozpoznawalne i pozytywnie odbierane przez szeroką rzeszę odbiorców, a co za tym idzie, cele i osiągnięcia Projektu są skutecznie propagowane. Na wszystkich materiałach promocyjnych znajduje się informacja o finansujących projekt wraz z wymaganymi logo.

Zwłaszcza pomysł nieszablonowego plakatu, jaki zastosowaliśmy w Projekcie spotyka się ze szczególnie przychylnymi opiniami. Koncept ten odwołuje do makatek jakie niegdyś bardzo często spotykane były w domach mieszkańców podlaskich wsi, a forma i zdobienia nawiązują do okna – symbolu Krainy Otwartych Okiennic – szlaku wiodącego przez trzy unikatowe pod względem architektonicznym wsie: Trześcianka, Soce i Puchły, położone w dolinie Narwi i jej dopływu Rudni. Specyfiką ich zabudowań są kunsztowne zdobienia drewnianych domów. Bogato dekorowane i malowane jaskrawymi kolorami są okiennice, wiatrownice, narożniki, a także elewacja i szczyty. Ornamentyka ta jest niespotykana w innych regionach Polski i nawiązuje do zdobnictwa stosowanego w rosyjskim budownictwie ludowym. Kraina Otwartych Okiennic była projektem realizowanym przez PTOPI od 2001 roku, aby zachować krajobraz kulturowy doliny rzeki Narew oraz miejscowości położonych w sąsiedztwie Puszczy Białowieskiej.

Trzy duże tablice informacyjne (tekst w języku polskim i angielskim) stoją w terenie informując zainteresowanych o założeniach projektu. Zostały zlokalizowane we wsiach Koźliki, Kaniuki i w pobliżu miejscowości Narew, po drodze do platformy obserwacyjnej. Wielkość planszy pojedynczej tablicy to 100x150 cm. Konstrukcja tablicy została wykonana z drewna i zainstalowana za pomocą stóp betonowych wspartych na płaskownikach stalowych. Zarówno plansza, jak i stelaż zostały zabezpieczone przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi. Małe tabliczki w formacie A3 zostały umieszczone przy wybudowanych obiektach lub terenach odtwarzanych. Poza tym, zgodnie z prośbą Komisji, zawartą w piśmie dotyczącym wizyty monitorującej, odbytej w dniach 30.11-1.12 2016 r., dobra trwałe nabyte w ramach zadań (nie dotyczy krów, diverów zainstalowanych pod poziomem gruntu oraz licencji komercyjnych ArcGIS dostarczonych via Internet) zostały oznaczone numerem i akronimem projektu. Dokumentacja fotograficzna stanowi **Załącznik 42** do sprawozdania.

Strona internetowa projektu działa niezmiennie pod adresem www.dubelt.ptop.org.pl i jest na bieżąco aktualizowana, zarówno w wersji polskiej jak i angielskiej. Nagłówek strony uzupełniono o duże logo programu LIFE widoczne od razu po jej otwarciu (wcześniej logo finansujących były tylko w stopce). Na stronie umieszczono krótkie filmiki ilustrujące wybrane działania prowadzone w ramach projektu (**Załącznik 44**) oraz udostępniono Raport Laika i Krajowy Program Ochrony Dubelta w formie elektronicznej.

Podczas różnego rodzaju imprez organizowanych przez PTOPI wykorzystywane były rollupy wyprodukowane na potrzeby projektu, promujące projekt i obszar Natura 2000 Dolina Górnej Narwi.

Niemal cały nakład materiałów promocyjnych, w tym w szczególności kalendarze, koszulki, naklejki, metalowe znaczki z dubeltem, składane foldery i plakaty (makatki) został rozdany zainteresowanym osobom – wykonawcom, miłośnikom przyrody biorącym udział w zjazdach PTOPI lub uczestniczącym np. we Wszechnicy Biebrzańskiej, mieszkańcom Doliny Górnej Narwi, podczas organizowanych w ramach projektu sianokosów oraz podczas prowadzenia ankiet w ramach zadania D.2 i innych działań w terenie np. związanych z badaniami siedliskowymi i monitoringiem, przyrodnikom i urzędnikom w czasie zjazdów, konferencji, seminariów poświęconych ochronie ptaków (także za granicą) i ptasich pikników organizowanych corocznie w Krynicy Morskiej, a także innym osobom mającym styczność z projektem. Podczas 17. Pikniku Naukowego, który miał miejsce w czerwcu 2013 r. na Stadionie Narodowym w Warszawie, studenci Instytutu Biologii Uniwersytetu w Białymstoku na swoim stoisku prezentowali się w koszulkach promujących projekt. Również podczas organizowanej każdego lata akcji obrączkowania ptaków nad zbiornikiem Siemianówka, jej uczestnicy stykali się z informacjami o projekcie i materiałami promującymi przedsięwzięcie. PTOPI i Natura zorganizowały też konkurs na najciekawsze zdjęcie w koszulce z dubeltem, a z nadesłanych fotografii powstała prezentacja (**Załącznik 43**). Od czasu przedłożenia sprawozdania z postępu wyprodukowano i rozdyskrebowano 1000 kalendarzy na 2016 r.

Ze względu na znaczne pokrywanie się treści ostatniego wydawnictwa – planowanej broszury skierowanej do rolników i Raportu Laika, wyprodukowano jeden dokument – Raport Laika, ale w podwójnym nakładzie (1000+1000 szt.) uzupełniony o informacje dotyczące płatności rolnośrodowiskowo-klimatycznych. Jest on obecnie rozprowadzany, w szczególności w sąsiedztwie obszarów występowania dubeltów. Ostatnio był rozdawany w Narwi podczas warsztatów organizowanych w ramach projektu „Ochrona bociana białego w dolinach rzecznych wschodniej Polski” (LIFE15 NAT/PL/000728), wcześniej w Biebrzańskim Parku Narodowym (największej ostoi dubelta w Polsce) podczas Wszechnicy Biebrzańskiej oraz w Grodnie na zjeździe tamtejszego partnera BirdLife (Białoruś posiada bardzo liczną populację dubeltów).

Informacje o dubelcie i działaniach prowadzonych w ramach projektu pojawiły się w kilku programach przyrodniczych wyemitowanych przez Telewizję Polską:

- Tańczący z naturą – odc. 4 „Dubeltowy wypas”
<http://tanczacyznatura.tvp.pl/21488503/odcinek-4-dubeltowy-wypas>
- Misja Natura – odc. 8 „Puszcza Knyszyńska”
<http://misjanatura.serial.fwie.pl/screen.php?odcinek=8>
- Ostoja – odc. 159 „Wiosenne ptaki i las”, premiera 24.04.2016 r., powtórka 09.04.2017 r.

oraz w materiałach Polskiej Agencji Prasowej w serwisie Nauka w Polsce, które były cytowane m. in. na antenie Radia Białystok:

- <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,393878,21-mln-euro-na-ochrone-rzadkiego-ptaka-dubelta-w-podlaskiem.html>
- <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,400979,odkryto-niektore-tajemnice-rzadkich-ptakow---dubeltow.html>
- <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,409294,podlaskie-rzadkie-ptaki---dubelty---wracaja-z-zimowisk.html>
- <http://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news,411527,podlaskie-konczy-sie-projekt-ochrony-rzadkich-ptakow---dubeltow.html>

Koordynatorki projektu (Dominika Piotrowska i Edyta Kapowicz) kilkakrotnie osobiście gościły również w Polskim Radiu Białystok, m. in. w audycji poświęconej organizacjom pozarządowym, prowadzonej przez Wojciecha Kujalowicza, czy „Ekosferze” tworzonej przez Anetę Gałaburdę, gdzie opowiadały m. in. o projekcie.

5.2.3 E.3 Działania edukacyjne

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2: II kw. 2016 r.

Termin zakończenia zadania: II kw. 2016 r.

Planowany zakres działania: Zmontowanie diaporam, przeprowadzenie konkursu fotograficznego, druk i organizacja wystawy, organizacja sianokosów (festyn), kolportaż broszury.

Zrealizowany zakres działania: Zmontowano diaporamę, przeprowadzono konkurs fotograficzny, wydrukowano i zorganizowano wystawę, zorganizowano sianokosy (festyn), rozprowadzono część nakładu Raportu laika, który pełni jednocześnie rolę broszury.

Stan realizacji:

Przygotowania do organizacji przewidzianych w zadaniu lokalnych sianokosów rozpoczęły się w pierwszym kwartale 2015 roku. Prowadzone były rozmowy z Urzędzie Gminy Narew, na terenie której zaplanowane zostało wydarzenie. W ramach konkursu dla uczniów nawiązano również współpracę ze szkołami. Konkurs ten miał na celu aktywne włączenie mieszkańców na terenie DGN dzieci do poszukiwań starych fotografii swoich rodzin. Zdjęcia takie miały dostarczyć przykładów na niegdysiejsze czynne użytkowanie nadnarwiańskich łąk przez ich przodków. Efektem starań Beneficjentów 11 lipca 2015 r. w miejscowości Narew, przy współpracy Urzędu Gminy w Narwi, odbyły się sianokosy (zawody w koszeniu). Celem zorganizowania zawodów było ocalenie liczącej setki lat tradycji koszenia nadrzecznych łąk i spopularyzowanie idei czynnej ochrony przyrody. Uczestnicy "Sianokosów Nad Narwią" mogli skorzystać z wielu atrakcji, jakie zapewniliśmy podczas imprezy. Jedną z nich były konkursy wiedzy ornitologicznej, w trakcie których każdy mógł zmierzyć się z pytaniem z zakresu ornitologii ogólnej, jak i pytań dotyczących biologii dubelta. Ponadto można było wziąć udział w warsztatach plenerowych, pobawić się przy muzyce lokalnych zespołów i obejrzeć pokaz starosłowiańskich obrzędów. Okoliczni mieszkańcy i turyści biorący udział w festynie zostali zaopatrzeni w koszulki z dubeltem. Festyn spotkał się z bardzo pozytywnym odzewem ze strony uczestników. Ze zdjęć jakie zebrano w ramach konkursu dla dzieci Beneficjent wydrukował wielkoformatową wystawę, która była prezentowana na sianokosach. Później wystawa ta trafiła do Narwiańskiego Ośrodka Kultury, gdzie dalej propagowała projekt. Protokół z wydarzenia oraz dokumentacja fotograficzna zostały dołączone do sprawozdania z postępu. W ramach tego zadania powstała również diaporama o dubelcie i jego naturalnym środowisku, która stanowi produkt dostarczalny przesłany wraz ze sprawozdaniem z postępu. Beneficjent będzie dalej upubliczniać diaporamę, jak i powstałą w ramach niniejszego zadania wystawę.

Wyniki z prowadzonych badań i monitoringu będą publikowane w czasopismach naukowych o zasięgu krajowym i światowym o czym będziemy KE informować.

5.2.4 E.4 Seminarium podsumowujące projekt

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2: III kw. 2016 r.

Termin zakończenia zadania: III kw. 2016 r.

Planowany zakres działania: Zorganizowanie seminarium podsumowującego projekt dla około 40 uczestników

Zrealizowany zakres działania:

W dniach 22-23.09.2016 r. w Białowieży odbyło się seminarium podsumowujące projekt, w którym udział wzięły 42 osoby (lista i szczegółowy program stanowi **Załącznik 36a** do sprawozdania). Pierwszego dnia zaprezentowano założenia, przebieg i wyniki projektu, a także informacje dotyczące gatunku. Drugiego dnia odbyła się sesja terenowa, w trakcie której uczestnicy zobaczyli część infrastruktury wybudowanej w ramach przedsięwzięcia, zakupione i odtworzone działki oraz pasące się polskie czerwone krowy i koniki polskie.

W seminarium udział wzięły m.in. osoby tworzące zespół prowadzący projekt, specjaliści, przedstawiciele wykonawców, jeden ze sponsorów (VsK e.V.), przedstawiciele innych projektów Life, przedstawiciel GDOŚ, RDOŚ w Warszawie, członkowie innych organizacji pozarządowych zajmujących się ochroną ptaków (OTOP, TP „Bocian”, TP Dubelt, LTO), pracownicy BbPN – największej ostoi dubelta w Polsce.

W ramach zadania wyprodukowano 100 toreb płóciennych (**Załącznik 36**), które wraz z materiałami promującymi projekt (foldery, koszulki, znaczki, naklejki) oraz notatnikami, jako pakiety konferencyjne trafiły do uczestników spotkania. Pozostałe torby były dystrybuowane wśród osób, które przyczyniły się do realizacji projektu, a nie mogły wziąć udziału w seminarium.

F.5¹ Tworzenie sieci z innymi projektami

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2: III kw. 2015 r.

Termin zakończenia zadania: III kw. 2016 r.

Planowany zakres działania: Nawiązanie partnerstwa z innymi projektami o podobnej tematyce

Zrealizowany zakres działania: Nawiązanie partnerstwa z innymi projektami o podobnej tematyce, wymiana doświadczeń

Stan realizacji:

Zadanie to należało do tych, których realizacja odbywała się w trakcie całego projektu, a opóźnienie względem harmonogramu nie miało żadnego wpływu na pozostałe zadania i realizację celów projektu. Ostatni wyjazd został odłożony na 2016 r. ze względu na fakt, że do realizacji zostało wdrożone nowe zadanie – C.4, którego prawidłowe wykonanie było w tamtym momencie priorytetem.

W listopadzie 2012 r. odbył się pierwszy z wyjazdów zaplanowanych w ramach tworzenia sieci z innymi projektami. W wyjeździe wzięły udział 4 osoby zatrudnione w projekcie. Pierwsze spotkanie odbyło się w Rydze w siedzibie Latvian Fund for Nature, beneficjenta 5 projektów współfinansowanych ze środków UE w ramach programu Life+ (np. LIFE09 NAT/LV/000237), realizowanych na przestrzeni 11 lat, ukierunkowanych na ochronę gatunków (w tym dubelta) i siedlisk w obrębie dolin rzecznych i torfowisk nadmorskich. Drugie spotkanie odbyło się w Estonii w siedzibie Estonian University of Life Science w Tartu i posłużyło wymianie informacji na temat badań nad dubeltem. Szczegółowe sprawozdanie z wizyty zostało załączone do raportu wstępnego.

21 lutego 2013 r. dwie osoby – koordynator projektu i zarządca ostoi DGN, wzięły udział w dniu informacyjnym LIFE+, które odbyło się w Warszawie w hotelu Gromada. Na naszym stoisku udzielaliśmy informacji na temat projektu i udostępniliśmy materiały promocyjne. Kolejne tego typu spotkanie, w którym wzięliśmy udział miało miejsce 26 kwietnia 2016 r. Dyrektor PTOP Roman Kalski był moderatorem jednej z sesji pt. „Ochrona ptaków wodno-błotnych”, a koordynator projektu Edyta Kapowicz przedstawiła prezentację naszego projektu. Tak, jak poprzednio, mieliśmy też stoisko z wydawnictwami i materiałami promocyjnymi. W Dniu wzięło udział około 250 osób, w tym osoby prowadzące inne projekty LIFE+.

26 sierpnia 2013 r., w ramach wymiany doświadczeń, odbyło się spotkanie ze szwedzką delegacją zaangażowaną w projekt „Reclaim” (LIFE11 NAT/SE/848) w ramach programu LIFE+, którego celem była czynna ochrona cennych siedlisk mokradłowych i związanych z nimi rzadkich gatunków roślin i zwierząt. Przedsięwzięcie, tak samo jak nasz projekt, opierało się na walce z następstwami zarzucenia tradycyjnego użytkowania obszarów wodno-błotnych i zaniku ukształtowanych przez wypas i koszenie półnaturalnych zbiorowisk.

23-24 listopada 2013 r. w Janowie Lubelskim odbył się zjazd Lubelskiego Towarzystwa Ornitologicznego. Zgromadzeni, jako pierwsi w Polsce, mogli poznać wstępne wyniki badań telemetrycznych przeprowadzonych na dubeltach – Lubelszczyzna to najistotniejszy po Podlasiu obszar występowania tego gatunku w Polsce. Wizyta była również okazją do omówienia szczegółów współpracy z ornitologami z regionu w ramach tworzonego Krajowego Programu Ochrony Dubelta.

---

¹ Zadania F.1, F.3 i F.4 opisano w punkcie 4. Raportu, zadanie F.2 opisano w komentarzach do części finansowej (punkt 6.), na zadanie F.6 składa się niniejszy raport oraz After-LIFE Conservation Plan.

W dniach 28 lutego-2 marca 2014 r. przedstawiciele PTOPI i fundacji Natura International Polska udali się śladem jednego z badanych samców i odwiedzili Białoruś – kraj, który może pochwalić się najliczniejszą po Rosji nizinną populacją dubelta, szacowaną na 4,6-6 tys. samców. Organizatorem konferencji była organizacja APB (Achowa Ptuszak Backouszczyzny). Zapoznaliśmy się z jej działalnością oraz uwarunkowaniami działań ochroniarskich na Białorusi. Podjęliśmy inicjatywę mającą na celu ułatwienie kontaktów, wyjazdów i wymiany doświadczeń, której owocem jest porozumienie o współpracy w zakresie prowadzonych w obu krajach projektów dotyczących m. in. torfowisk i dubelta.

W dniach 26-29 września 2014 r. w Haapsalu w Estonii odbyła się 44 konferencja International Wader Study Group, na której Natura International Polska miała okazję zaprezentować wyniki części prac terenowych przeprowadzonych w ramach projektu ochrony dubelta. W trakcie konferencji zaprezentowano prawie 40 wystąpień poświęconych ekologii różnych siewkowych, jednak szczególnie bogate w wydarzenia związane z tematyką naszego projektu były warsztaty, które odbyły się ostatniego dnia konferencji, w całości poświęcone zagrożeniom i ochronie ptaków siewkowych siedlisk łąkowych w Europie.

Od 20 do 23 maja 2014 r. gościliśmy w stacji terenowej PTOPI w Kalitniku naukowców z Estonian University of Life Sciences. Celem wizyty była wymiana doświadczeń związanych z częścią naukową projektu ochrony dubelta. Na jego początku – późną jesienią 2012 r., odwiedziliśmy siedzibę uniwersytetu w Tartu, gdzie zajmujący się gatunkiem od 20 lat eksperci przekazali nam wiele cennych informacji na temat sposobu prowadzenia badań siedliskowych i telemetrycznych. Teraz mieliśmy okazję przedstawić nasze wyniki i pokazać gościom podlaskie ostoje dubeltów, a w szczególności Dolinę Górnej Narwi.

W dniach 21-23 lipca 2016 r. Michał Korniluk (NATURA), Dominika Piotrowska i Katarzyna Curyło (PTOP) odbyli wizytę studyjną w Turowie nad Prypecią na Białorusi – ważnej ostoi dubelta. Tylko w najbliższym sąsiedztwie miejscowości znajdują się aż 3 stałe tokowiska dubeltów, z których największe w sprzyjających warunkach może gromadzić nawet ponad 100 samców, czyli więcej niż liczy cała populacja Doliny Górnej Narwi. Podróż odbyła się na zaproszenie APB BirdLife Belarus i dzięki uprzejmości osób prowadzących punkt obrączkowania ptaków w Turowie. Celem wyjazdu była wymiana doświadczeń dotyczących gatunku, jego ochrony i zagrożeń.

Prócz formalnych wizyt i spotkań z osobami i organizacjami zaangażowanymi w podobne projekty lub zajmującymi się dubeltami od strony naukowej, odbyło się wiele nieformalnych rozmów z przedstawicielami zespołów innych projektów LIFE, szczególnie tych prowadzonych w regionie. Korzystaliśmy m. in. z doświadczeń wypracowanych w projektach: "Ochrona orlika krzykliwego na wybranych obszarach Natura 2000" (LIFE08 NAT/PL/000510), „Orlik krzykliwy – ptak jakich mało” (LIFE08 NAT/PL/000511), czy „Renaturyzacja sieci hydrograficznej w Basenie środkowym doliny Biebrzy. Etap II” (LIFE13 NAT/PL/000050).

5.2.5 E.7 Raport Laika

Planowany termin zakończenia zadania wg Zmiany nr 2: IV kw. 2016 r.

Termin zakończenia zadania: IV kw. 2016 r.

Planowany zakres działania: Opracowanie i druk Raportu Laika

*Zrealizowany zakres działania: Raport laika (**Załącznik 34**) został opracowany i wydrukowany w nakładzie 2000 sztuk w grudniu 2016 r. Pierwotnie planowany nakład (1000 sztuk) został podwojony ze względu na fakt, że wydawnictwo to ukazało się w podwójnej roli – Raportu laika oraz broszury skierowanej do rolników. Zgodę na taką zmianę otrzymaliśmy w piśmie Komisji nawiązującym do wizyty monitorującej, która odbyła się w dniach 30 listopada – 1 grudnia 2016 r.*

Dokument w formacie pdf został udostępniony na stronie projektu, w formie papierowej jest dystrybuowany w sekretariacie PTOP, przy okazji wyjazdów w teren, spotkań, konferencji, warsztatów, zjazdów, w tym m.in. był rozprawiany:

- na Zjeździe PTOP w Białowieży,
- podczas warsztatów organizowanych w ramach projektu „Ochrona bociana białego w dolinach rzecznych wschodniej Polski” (LIFE15 NAT/PL/000728),
- w Biebrzańskim Parku Narodowym (największej ostoi dubelta w Polsce) podczas Wszechnicy Biebrzańskiej,
- w Grodnie na zjeździe tamtejszego partnera BirdLife (Białoruś posiada bardzo liczną populację dubeltów).

Dwa kolejne, rozpoczęte właśnie projekty, poświęcone ochronie dubelta: „Ochrona ptaków wodno-błotnych w Dolinie Górnej Narwi PLB200007” POIS.02.04.00-00-0131/16, współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Funduszu Spójności w ramach działania 2.4 oś priorytetowa II Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020, i „Czynna ochrona dubelta na terenie torfowisk i dolin rzecznych w obszarze specjalnej ochrony ptaków Natura 2000 Puszcza Knyszyńska (PLB200003)”, współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Funduszu Spójności w ramach działania 2.4 oś priorytetowa II Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020 oraz Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Białymstoku, stworzą kolejne, liczne okazje do bezpośredniego dotarcia do ich interesariuszy z Raportem Laika. Część egzemplarzy będzie również rozesłana pocztą.

5.3 Evaluation of Project Implementation

	Task	Foreseen in the revised proposal	Achieved	Evaluation
A.1	Przygotowanie dokumentacji technicznej i uzyskanie pozwoleń na budowę brodów, zastawek i dróg	Przygotowanie dokumentacji technicznej i uzyskanie pozwoleń na budowę (skuteczne zgłoszenie) 24 brodów, 1 zastawki oraz remont ok. 7 km rolniczych dróg gruntowych	Przygotowano dokumentację techniczną oraz uzyskano wymagane decyzje administracyjne na budowę 24 brodów i jednej zastawki oraz remont 6 666 m gminnych dróg gruntowych	Wskaźniki zawarte w Zmianie nr 2 do umowy dofinansowania zostały osiągnięte (długość dróg do remontu wynikała z rzeczywistych potrzeb projektu i mieści się w określeniu „ok. 7 km”). Realizacja zadania nie wiązała się z żadnymi znaczącymi utrudnieniami.
A.2	Wytypowanie i wycena działek do zakupu, negocjacje z właścicielami	Wytypowanie i wycena działek oraz negocjacje z właścicielami dotyczące ceny zakupu gruntów o łącznej powierzchni 160 ha.	Wytypowano i wynegocjowano zakup 184,4672 ha zlokalizowanych w obszarze Natura 2000 Dolina Górnej Narwi	Zadanie to ściśle wiąże się z realizacją zadania B.1, a jego koszty ograniczyły się do kosztów podróży i zakupu wypisów lub wyrysów z ewidencji gruntów. Operaty szacunkowe określenia wartości nieruchomości zostały zakwalifikowane już jako element zadania B.1 powiększając wartość odpowiednich środków trwałych (wycenionych działek). Na przyszłość wydaje się więc bezzasadnym dzielenie tych dwóch zadań.
A.3	Rozpoznanie stanu populacji, siedlisk i zagrożeń w Dolinie Górnej Narwi	Stworzenie podstaw merytorycznych do ochrony dubelta i jego siedlisk w Obszarze Specjalnej Ochrony Dolina Górnej Narwi oraz pośrednio do ochrony dubelta w Polsce w ramach zadania A.4 – Krajowy Program Ochrony Dubelta	W ramach zadania wykonano: ewaluację entomologiczną, ewaluację fitosocjologiczną, opracowanie ornitologiczne, opracowanie GIS i opracowanie statystyczne, na podstawie których określono wybiórczość siedliskową i preferencje siedliskowe dubelta, zróżnicowanie użytkowania rolniczego na obszarze występowania dubelta w OSO DGN zapewniające ptakom trwałą egzystencję, skalę i odległości przemieszczania się samców dubelta między tokowiskami, trasy wędrówek nizinnej populacji dubelta oraz fenologię przelotów	W ramach zadania poznano nieznane dotychczas elementy biologii wschodniej populacji dubelta. Głównie na tej podstawie zaplanowano ochronę populacji tego gatunku i jego siedlisk w OSO DGN oraz na terenie całego kraju. Dzięki kompleksowemu i nowatorskiemu podejściu do ochrony populacji dubelta w Polsce oraz dzięki poprawnej interpretacji wyników działań podjętych w ramach zadania A.3 wprowadzono nowe działania w projekcie - C.4 - Poprawa jakości siedlisk poprzez wprowadzenie wypasu. Zdobyta w ramach zadania A.3 wiedza pozwala dostosować również rodzaj i intensywność zabiegów ochronnych w Dolinie Górnej Narwi tak by siedliska wykazywały cechy preferowane przez dubelty. Wszelkie modyfikacje zadania wynikały z potrzeby merytorycznej oraz były na bieżąco konsultowane z Komisją Europejską, a wyjaśnienia dotyczące zmian w zakresie zadania zostały zawarte wyżej, w jego opisie.
A.4	Krajowy Program Ochrony Dubelta	Opracowanie krajowego Programu Ochrony Dubelta i jego zatwierdzenie przez Generalnego Dy-	Opracowano Krajowy Program Ochrony Dubelta, który 02.03.2017 r. został przyjęty przez Generalnego Dyrektora Ochrony	Wydłużenie okresu realizacji projektu ze względu na spodziewane opóźnienie oficjalnego zatwierdzenia dokumentu było uzasadnione, tym bardziej, że procedura z tym związana powstawała dopiero w trakcie realizacji zadania, za co było odpowiedzialne Ministerstwo

		rektora Ochrony Środowiska	Środowiska	Środowiska. Sam KPO był przygotowany w terminie, a jakość dokumentu została bardzo dobrze oceniona przez ekspertów.
B.1	Zakup ziemi w Dolinie Górnej Narwi w sąsiedztwie tokowisk i miejsc gniazdowania dubelta	Zakup 160 ha w obszarze Natura 2000 Dolina Górnej Narwi	Zakupiono 184,4672 ha zlokalizowanych w obszarze Natura 2000 Dolina Górnej Narwi. Wymagane informacje wprowadzono do bazy LPD.	Zakup dodatkowych gruntów nie był uwzględniony we wniosku o zmiany znaczące, ale zaproponowany w Sprawozdaniu z postępu i zaaprobowany w odpowiedzi na nie. Zmiana ta pozwoliła zwiększyć terytorialny zasięg oddziaływania projektu, poprzez przeprowadzenie zabiegów ochronnych na tych gruntach, i tym samym efektywniej chronić populację dubelta w DGN.
C.1	Umożliwienie ekstensywnego użytkowania trudnodostępnych działek poprzez budowę brodów i remont dróg	Wybudowanie 24 brodów oraz remont około 7 km rolniczych dróg gruntowych	Wybudowano 21 brodów, stopień zaawansowania prac w przypadku 3 ostatnich to 97%, 85% i 60%. Kosztorysowa wartość niedokończonych robót to ok. 40 000 zł. Wyremontowano 6 666 m rolniczych dróg gruntowych.	Wydłużenie okresu realizacji projektu pozwoliło na ukończenie większości prac związanych z budową 4 ostatnich brodów. Niestety, z winy wykonawcy roboty nie zostały w pełni zrealizowane. Z budową tego rodzaju infrastruktury łączy się wiele rodzajów ryzyka, które można minimalizować, ale nie da się ich zupełnie wyeliminować. Beneficjent koordynujący planuje dokończenie inwestycji na własny koszt. W przypadku dróg, wskaźnik ilościowy wynoszący 7 km nie został osiągnięty z tego względu, że konkretne odcinki do remontu były typowane na bieżąco wg potrzeb. Dlatego też długość dróg we wniosku podano w przybliżeniu – „ok. 7 km”. Efekt zadania w postaci poprawy dostępności określonych powierzchni w przypadku tego rodzaju inwestycji w infrastrukturę jest natychmiastowy.
C.2	Odtworzenie prawidłowych warunków siedliskowych poprzez podwyższenie wód gruntowych przy użyciu zastawek	Wybudowanie jednej zastawki	Wybudowano jeden przepust piętrzący wodę w obrębie siedlisk użytkowanych przez dubelty.	Wskaźnik zawarty w opisie zadania w Zmianie nr 2 do umowy dofinansowania został osiągnięty. Urządzenie spełnia swoją funkcję.
C.3	Odtworzenie struktury siedlisk i poprawa warunków żerowiskowych poprzez odtworzenie łąk i pastwisk	Odtworzenie (dwukrotne koszenie z częściowym odkrzaczeniem) 230 ha	Odtworzono (dwukrotne koszenie z częściowym odkrzaczeniem) 258 ha	Zwiększenie arealu objętego odtwarzaniem związane było z zakupem dodatkowych gruntów. Realizacja zadania uzależniona była od tempa zakupu gruntów, terminów wynikających z okresu lęgowego ptaków, warunków wilgotnościowych na działkach poddawanych zabiegom oraz możliwości dojazdu do działek. Pierwsze pozytywne efekty tych zabiegów były widoczne już w kolejnym sezonie lęgowym w postaci lęgów ptaków siewkowych.
C.4	Poprawa jakości siedlisk poprzez wprowadzenie wypasu	Wprowadzenie wypasu na pow. ok. 65 ha, budowa ok. 8 km ogrodzenia, budowa wiaty dla zwierząt, zakup 5 krów rasy polska czerwona	Wprowadzono wypas na pow. ok. 116 ha, wybudowano 14 550 m ogrodzenia stałego i 700 m przenośnego oraz wiatę dla zwierząt, zakupiono 5 krów rasy polska czerwona.	Dodanie tego zadania było kluczową zmianą w projekcie, która pozwoliła na wprowadzenie w życie wniosków wynikających z zadania A.3. Zadanie zrealizowano w zakresie większym niż to wynikało ze Zmiany nr 2 do umowy, rozszerzając tym samym efekt przedsięwzięcia na dodatkowe obszary. Rezultaty wypasu były widoczne w krótkim czasie od jego rozpoczęcia w postaci zmian w strukturze

				siedlisk i trzykrotnego zwiększenia liczebności lęgowych ptaków siewkowych.
D.1	Ocena wpływu projektu na liczebność populacji dubelta oraz stan jego siedlisk	Przeprowadzenie monitoringu w zakresie populacji dubelta, botanicznego, bezkręgowców, hydrologicznego	Przeprowadzono ogólny monitoring awifauny wodno-błotnej oraz ukierunkowany na wykrycie tokowisk, żerowisk i gniazd dubelta, monitoring w lokalizacjach, gdzie odtwarzano łąki. Od 2015 r. monitorowana była również liczebność i rozmieszczenie dubelta w DGN. Wykonano monitoring botaniczny oraz monitoring parametrów siedlisk polegające na ocenie wpływu użytkowania rolniczego na różne rodzaje zbiorowisk roślinnych oraz siedlisko dubelta. Dokonano oceny wpływu typu użytkowania na zasobność bezkręgowców glebowych oraz zasobów pokarmowych w ramach monitoringu bezkręgowców. Zrealizowano monitoring hydrologiczny polegający na ocenie uwilgotnienia siedlisk dubelta w DGN.	Monitoring został rozłożony na trzy lata projektu 2014-2016, tak by w sprawozdaniach końcowych zawrzeć możliwie pełną ocenę jego efektów ekologicznych. W 2013 i 2014 roku zebrano dodatkowe dane do monitoringu ornitologicznego przy okazji wykonywania zadania A.3. Monitoring wymaga kontynuacji i będzie realizowany w ramach Państwowego Monitoringu Ochrony Środowiska oraz kolejnych projektów PTO. To pozwoli na ocenę efektów projektu w dłuższej perspektywie czasowej.
D.2	Ocena wpływu społ.-gosp. wykonanych działań na lokalną gospodarkę, społeczeństwo i funkcje ekosystemu	Sporządzenie oceny wpływu społeczno-gospodarczego działań realizowanych w ramach projektu na lokalną gospodarkę i społeczeństwo oraz przywrócenie funkcji ekosystemu	Na podstawie wywiadów (bezpośrednich ankiet) z mieszkańcami DGN dokonano oceny wpływu społeczno-gospodarczego działań realizowanych w ramach projektu na lokalną gospodarkę i społeczeństwo oraz przywrócenie funkcji ekosystemu. Sporządzono raporty: metodologiczny, otwarcia i końcowy	Ewaluacja pozwoliła udzielić odpowiedzi na podstawowe pytania: Jak projekt wpłynął na lokalną gospodarkę i mieszkańców oraz na przywrócenie funkcji ekosystemu? Jak projekt wpłynął na świadomość lokalnej społeczności w zakresie ochrony przyrody? Czy lokalna społeczność dostrzega korzyści płynące z ochrony przyrody? Czy działania zaplanowane w projekcie były skuteczne? Jak projekt i realizowane w jego ramach działania informacyjne wpłynęły na ostrzeżenie PTO przez lokalną społeczność? Uzyskane wyniki będą pomocne przy planowaniu kolejnych projektów w regionie.
E.1	Budowa platformy obserwacyjnej przy jednym z tokowisk	Budowa platformy do obserwacji dubeltów w sąsiedztwie tokowiska w pobliżu miejscowości Narew	Wybudowano platformę do obserwacji dubeltów w sąsiedztwie wytypowanego tokowiska w pobliżu Narwi	Pomimo trudnych warunków terenowych (podmokły grunt, brak dojazdu bezpośrednio do placu budowy) platforma została wybudowana i jest wykorzystywana przez obserwatorów ptaków. Należy jednak oznakować drogę dojścia do niej, aby każdy zainteresowany mógł skorzystać z obiektu.
E.2	Materiały i aktywna promocja projektu	Produkcja i dystrybucja materiałów promocyjnych: kalendarze (1000 szt. x 3 l.), koszulki	Wyprodukowano i rozprowadzono materiały promocyjne w zaplanowanym nakładzie. Wyjątek stanowiła broszura, którą połączono w	Zarówno rodzaj jak i forma materiałów promocyjnych spotkała się z przychylnymi opiniami odbiorców. Należy jednak wziąć pod uwagę, że dubelt należy do gatunków słabo rozpoznawalnych, rzadko spotykanych i trudnych do obserwacji, o mało charakterystycznym wyglą-

		(2000 szt.), naklejki (5000 szt.), metalowe znaczki z dubeltem (500 szt.), składane foldery (3000 szt), plakaty-makatki (1000 szt.) i broszury (1000 szt.), ustawienie w terenie 3 dużych tablic informacyjnych i 15 małych tabliczek, strona www i publikacja nagrań wideo.	jedno wydawnictwo z Raportem laika. Strona internetowa działa pod adresem www.dubelt.ptop.org.pl . Na stronie zostały zamieszczone 3 kilkuminutowe nagrania dotyczące realizacji projektu. Terminy realizacji poszczególnych elementów składających się na to zadanie zostały wyszczególnione w tabeli 1 (Produkty dostarczalne projektu). Aktywna promocja objęła również m. in. udział w produkcjach telewizyjnych i audycjach radiowych oraz materiały prasowe.	dzie, zasiedlających niedostępne obszary. Z tego względu promocja projektu skierowanego na jego ochronę nie jest łatwa i może przynosić słabsze efekty niż promocja projektu dedykowanego bardziej popularnym gatunkom, takim jak np. bocian biały. W przyszłości należałoby zastanowić się nad terminami dostarczania przedmiotów zamówień, aby wyeliminować problemy z magazynowaniem materiałów do czasu ich rozdysponowania.
E.3	Działania edukacyjne	Zmontowanie diaporamy, przeprowadzenie konkursu, organizacja wystawy i sianokosów.	Zrealizowano diaporamę przedstawiającą dubelty i DGN, przeprowadzono konkurs wśród uczniów szkół, a z przekazanych zdjęć wyprodukowano wystawę, zorganizowano festyn, którego elementem były zawody w koszeniu łąk (sianokosy).	Zaplanowane działania zrealizowano bez znaczących problemów. Spotkały się one z bardzo pozytywnym odbiorem lokalnej społeczności, do której były skierowane. Takie działania należy jednak powtarzać, by ich efekty były trwałe.
E.4	Seminarium podsumowujące projekt	Organizacja dwudniowego seminarium podsumowującego projekt	W dniach 22-23.09.2016 r. w Białowieży odbyło się seminarium podsumowujące projekt, w którym udział wzięły do 42 osoby - interesariusze projektu	Spotkanie odbyło się zgodnie z planem, nie odnotowano problemów przy realizacji zadania.
F.1	Koordinacja i monitoring realizacji projektu	Sprawna i efektywna realizacja założeń projektu	Powołano Komitet Sterujący projektu, zorganizowano 4 spotkania. Nakreślono kierunki zmian niezbędnych w projekcie, czego efektem był o złożenie wniosku o zmiany znaczące i wejście w życie Zmiany nr 2 do umowy dofinansowania.	Fakt, że 2016 rok był ostatnim rokiem realizacji projektu, a wszystkie istotne modyfikacje dotyczące jego realizacji zostały przedyskutowane na etapie pisania wniosku o zmiany znaczące, był powodem tego, że spotkania nie zostały w tym okresie zorganizowane. Niemniej, bardziej niż regularność spotkań, istotne jest dostosowanie ich częstotliwości do potrzeb projektu i ten warunek został spełniony.
F.2	Audyt projektu	Przeprowadzenie niezależnego audytu finansowego projektu	Przeprowadzono dwuetapowy, niezależny audyt finansowy projektu co pozwoliło wyeliminować błędy dotyczące dokumentów finansowych.	Przeprowadzenie audytu w dwóch etapach było bardzo dobrym pomysłem. Pierwszy etap, który miał miejsce na przełomie 2013 i 2014 r. pozwolił wychwycić i wyeliminować błędy dotyczące administrowania projektem od strony finansowej.
F.3	Zarządzanie projektem - PTOP	Sprawna i efektywna realizacja założeń pro-	Zapewniona została efektywna praca, sprawny przepływ informacji,	Zadanie, mimo kilku zmian personalnych zostało w pełni zrealizowane.

		jektu	wystarczające zaplecze personalne, techniczne i intelektualne, co zapewniło wykonanie większości zadań w terminie.	
F.4	Zarządzanie projektem - NATURA	Sprawna i efektywna realizacja założeń projektu	Osiągnięto założenia projektu będące po stronie partnera, objęto działania projektu nadzorem naukowym i merytorycznym.	Zadanie zostało w pełni zrealizowane.
F.5	Tworzenie sieci z innymi projektami	Nawiązanie partnerstwa z innymi projektami o podobnej tematyce	Nawiązano relacje z beneficjentami innych projektów LIFE o podobnej tematyce lub realizowanych w regionie, np.: LIFE09 NAT/LV/000237, LIFE11 NAT/SE/848, LIFE08 NAT/PL/000510, LIFE08 NAT/PL/000511, LIFE13 NAT/PL/000050 oraz organizacjami i jednostkami zajmującymi się dubeltem lub jego ochroną.	Kontakty z jednostkami realizującymi projekty oraz zajmującymi się badaniami nad dubeltem i zdobyte przez nich doświadczenia okazały się bardzo pomocne w planowaniu i realizacji działań. Szczególnie ważne były przy realizacji zadania A.3. W przypadku A.4 kontakty z organizacjami, które również tworzyły krajowe programy ochrony gatunków były pomocne w rozmowach z Ministerstwem.
F.6	Raport końcowy oraz After-Life Conservation Plan	Sporządzenie raportu końcowego projektu I After-LIFE Conservation Plan	Sporządzono raport finansowy I merytoryczny projektu zgodnie z wytycznymi Programu Life+. Ze względu na termin złożenia ostatecznego sprawozdania z postępu, termin przedłożenia raportu końcowego został wyznaczony na 17 lutego. Ostatecznie został przesunięty na maj 2017.	Czas potrzebny do sporządzenia raportu końcowego okazał się dłuższy niż zakładano, m. in. ze względu na termin zatwierdzenia KPO dubelta (2 marca) oraz problemy z zakończeniem zadania C.1.
F.7	Raport Laika	Sporządzenie Raportu laika	Wyprodukowano Raport laika w nakładzie 2000 szt. w języku polskim i angielskim. Raport jest rozprowadzany wśród interesariuszy projektu.	Sporządzony raport wydano w podwojonym nakładzie ze względu na jego podwójną funkcję – broszury edukacyjnej i raportu laika. Forma raportu nawiązuje do wydawnictwa, które powstało w ramach projektu "Ochrona orlika krzykliwego na wybranych obszarach Natura 2000", którego PTOP było partnerem.

5.4 Analysis of long-term benefits

5.4.1 Environmental benefits

Bezpośrednie / policzalne korzyści dla środowiska:

- korzyści dotyczące ochrony obszarów Natura 2000 (SCI/SPA) i gatunków/siedlisk, których dotyczy projekt:
  - odtworzenie 258 ha w obszarze Natura 2000, w tym wykup ok. 184,5 ha, siedlisk dubelta i użytkowanie ich zgodnie z wymogami ekologicznymi tego gatunku,
  - przywrócenie ekstensywnego wypasu – formy użytkowania najkorzystniejszej dla dubelta, na powierzchni ok. 116 ha.
  - opracowanie Krajowego Programu Ochrony Dubelta, obejmującego wszystkie obszary Natura 2000 (19 obszarów), na których występuje ten gatunek,
  - redukcja niepokojenia poprzez budowę platformy widokowej, kanalizującej ruch turystyczny przy jednym z tokowisk,
  - podniesienie poziomu wody poprzez budowę zastawki przy jednym z tokowisk,
- istotne zagadnienia wpływające na ochronę obszarów Natura 2000, jak i innych polityk Komisji Europejskiej oraz znaczenie dla istotnych dla środowiska kwestii lub obszarów polityki lub ram prawnych EU (dyrektyw, rozwoju polityk itp.):
  - Działania projektu wdrażały zapisy Dyrektywy Ptasiej (ochrona dubelta) i pośrednio Dyrektywy Siedliskowej (ochrona siedlisk i gatunków roślin zależnych od użytkowania rolniczego).
  - Projekt efektywnie wsparł wdrażanie programu rolnośrodowiskowo-klimatycznego w Dolinie Górnej Narwi. Część odtworzonych łąk została wpisana w program w ramach odpowiednich pakietów. Nie mieliśmy możliwości włączenia do programu wszystkich odtworzonych działek, ponieważ od roku 2014 r. obowiązuje tzw. degressywność, która oznacza, że płatność rolnośrodowiskowa przyznawana jest w 100 % tylko do 50 ha, Poza tym w kolejnych latach programu nie było możliwości dodawanie nowych pakietów ani zwiększania ich powierzchni. W związku z powyższym mamy nadzieję, że nowe rozporządzenia w nowej turze programu pozwolą nam na włączenie wszystkich łąk do programu. Dzięki działaniom promocyjnym i edukacyjnym (raport laika połączony z broszurą edukacyjną) pokazującym istniejące możliwości wykorzystania mechanizmów ekonomicznych, wspomagających i umożliwiających użytkowanie kośne i pastwiskowe łąk, projekt promuje wdrażanie programu rolnośrodowiskowo-klimatycznego. Poza tym poprzez budowę dróg i brodów umożliwiliśmy dojazd do trudnodostępnych łąk tym samym umożliwiając ich użytkowanie i realizację pakietów.
  - Realizacja projektu przyczyniła się do wdrażania celów rezolucji Parlamentu Europejskiego: Our life insurance, our natural capital: an EU biodiversity strategy to 2020 (2011/2307(INI): w zakresie ochrony przyrody (np. cel 21 dot. poprawy stanu ochrony gatunków i siedlisk, celu nr 23 dot. konieczności podejmowania konkretnych działań ochronnych i zrozumienia przyczyn złego stanu gatunków i siedlisk, celu nr 25 dot. traktowania jako priorytetu ochrony obszarów podmokłych, celu 30-dot. tworzenia planów ochrony i ich ekwiwalentów dla obszarów Natura 2000, itd.), jak i rolnictwa (cel 57-59, 64,68,69,71).

- Ponadto projekt przyczynił się do realizacji wszystkich celów założonych dla Polski w Międzynarodowym Planie Ochrony Dubelta (UNEP/AEWA 2004). W ramach celu „Wystarczająca ilość i dobra jakość siedlisk”:
  - spowodowano poprawę aktualnego stanu siedlisk w sensie ilościowym i jakościowym poprzez właściwe nimi zarządzanie,
  - rozwinęto system zarządzania dla obszarów chronionych, gdzie występuje dubelt, poprzez opracowanie KPO dubelta,
  - pośrednio określono możliwości zachowania i renaturalizacji siedlisk.

W ramach celu „Niezbędna kluczowa wiedza” zbadano:

- rozmieszczenie i wielkość populacji,
- zmiany populacji,
- rozmieszczenie kluczowych siedlisk,
- użytkowanie przestrzeni i pożywienie.

5.4.2 Long-term benefits and sustainability

Plan utrzymania ciągłości i efektów projektu został szczegółowo opisany w After-LIFE Conservation Plan, który stanowi **Załącznik 31** do niniejszego sprawozdania. Ponadto zamierzenia związane z kontynuacją poszczególnych działań zostały omówione w części technicznej, w opisie każdego z nich.

Najważniejszym zadaniem gwarantującym podtrzymanie efektu ekologicznego projektu jest kontynuowanie użytkowania odtworzonych powierzchni. Dlatego PTOB będzie je wykaszal lub prowadził na nich wypas. Niezbędne do tego celu środki finansowe planuje się pozyskiwać z płatności związanych z realizacją programu rolnośrodowiskowo-klimatycznego w ramach odpowiednich pakietów oraz dopłat bezpośrednich. Wypas będzie kontynuowany i rozwijany w ramach rozpoczętego projektu „Ochrona ptaków wodno-błotnych w Dolinie Górnej Narwi PLB200007” POIS.02.04.00-00-0131/16. W zakres tego projektu wejdą również działania edukacyjne, promujące dubelta i obszar Natura 2000 oraz monitoring hydrologiczny i, częściowo, ornitologiczny. Monitoring siedlisk i populacji dubelta będzie realizowany przez Generalny Inspektorat Ochrony Środowiska w ramach Monitoringu Ptaków Polski wchodzącego w zakres Państwowego Monitoringu Środowiska i będzie finansowany ze środków publicznych. Ponadto beneficjent będzie wspierał inicjatywy mające na celu prowadzenie badań naukowych na terenie objętym projektem przez zainteresowane jednostki naukowe.

5.4.3 Replicability, demonstration, transferability, cooperation

Metody zastosowane w projekcie, zarówno te szeroko stosowane, jak i innowacyjne, związane z jego częścią naukową, z powodzeniem mogą znaleźć przełożenie na inne, podobne przedsięwzięcia, np. badania telemetryczne i siedliskowe, technologie zastosowane przy budowie brodów i remoncie dróg.

Przykłady zastosowania metod użytych w projekcie najwyraźniej widoczne są w dwóch, rozpoczętych w pierwszej połowie 2017 r., projektach realizowanych przez PTOB. Pierwszy z nich, prowadzony na tym samym obszarze, zatytułowany „Ochrona ptaków wodno-błotnych w Dolinie Górnej Narwi PLB200007” POIS.02.04.00-00-0131/16, współfinansowany przez Unię Europejską ze środków Funduszu Spójności w ramach działania 2.4 oś priorytetowa II Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014-2020 przewiduje działania związane z wypasem – wśród nich budowę ogrodzeń i wiat dla zwierząt, budowę brodów i remont dróg, monitoring ptaków wodno-błotnych. Drugi projekt, realizowany na sąsiednim obszarze zatytułowany jest „Czynna ochrona dubelta na terenie torfowisk i dolin rzecznych w obszarze specjalnej ochrony ptaków Natura 2000 Puszcza Knyszyńska (PLB200003)”. Projekt jest fi-

nansowany przez Unię Europejską ze środków Funduszu Spójności w ramach działania 2.4 oś priorytetowa II POIiŚ 2014-2020 oraz Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Białymstoku. Również przewiduje szereg działań, które były prowadzone w ramach projektu LIFE+ i czerpie z jego doświadczeń. Wśród nich należy wymienić: odtwarzanie i utrzymywanie powierzchni otwartych, przywracanie ekstensywnego użytkowania łąk poprzez koszenie i wypas, budowę zastawek, zastosowanie metod telemetrycznych do śledzenia dubeltów.

5.4.4 Best practice lessons

Projekt z założenia opiera się na wykorzystywaniu dobrych praktyk. Do sprawdzonych i skutecznych metod ochrony, które zostały wykorzystywane w realizacji projektu należy zaliczyć:

- wstępne koszenie i odkraczanie, które umożliwia przywrócenie użytkowania zarośniętych łąk i pastwisk. Metoda ta jest szeroko wykorzystywana w ochronie półnaturalnych zbiorowisk roślinnych obszarów wodno-błotnych, które przestały być użytkowane przez rolników, i gdzie postępuje naturalna sukcesja. PTOPI ma doświadczenie w odtwarzaniu łąk na obszarach, których jest właścicielem, m.in. w strefie buforowej Narwiańskiego Parku Narodowego czy w Puszczy Białowieskiej i Knyszyńskiej, gdzie odbywało się ono w ramach projektu LIFE „Ochrona orlika krzykliwego na wybranych obszarach Natura 2000” LIFE08 NAT/PL/000510.
- użytkowanie ziemi w ramach programu rolnośrodowiskowo-klimatycznego to kolejna z dobrych praktyk, wykorzystywana do zapewnienia trwałości przedsięwzięcia i poprawy warunków bytowania ptaków wodno-błotnych, w tym dubelta. PTOPI od lat regularnie zwiększa powierzchnię objętą dopłatami w ramach Programu, co zapewnia ciągłość użytkowania odtworzonych uprzednio powierzchni.
- wypas – jak wynika z doświadczeń innych organizacji i badań telemetrycznych przeprowadzonych w ramach projektu, zajmuje ważne miejsce w wachlarzu dobrych praktyk i jest jedną z najskuteczniejszych metod czynnej ochrony siedlisk ptaków siewkowych.
- budowa i remont infrastruktury – brodów i gruntowych dróg rolniczych umożliwia ich użytkowanie i wywóz biomasy. Podobne rozwiązania zostały zastosowane przez PTOPI w innych projektach, w tym w projekcie „Czynna ochrona cietrzewia na terenie obszaru specjalnej ochrony ptaków Natura 2000 Puszcza Knyszyńska – etap II”, numer projektu: POIS.05.01.00-00-328/10-00.
- zakup ziemi, który ułatwia prowadzenie zabiegów ochronnych, zagwarantuje, że zakupione grunty będą zagospodarowane na cele ochrony przyrody, co zapewni trwałość projektu. PTOPI już przed rozpoczęciem projektu posiadało ok. 260 ha w obrębie DGN, a co za tym idzie duże doświadczenie w wykupie i gospodarowaniu gruntami. Grunty zakupowane były również w ramach wielu innych projektów, i. in. dotyczących ochrony cietrzewia (POIiŚ) i orlika krzykliwego (LIFE).
- metody monitoringu dubelta, które zostały wypracowane na podstawie najnowszych wytycznych zawartych w literaturze krajowej i zagranicznej. Szczególny nacisk został położony na kompatybilność zebranych danych z danymi uzyskanymi podczas krajowego monitoringu dubelta.
- wypracowanie krajowego programu ochrony gatunku – do prac nad dokumentem zostali włączeni przedstawiciele innych organizacji zajmujących się ochroną, monitoringiem i badaniami dotyczącymi gatunku oraz specjaliści z ramienia odpowiednich RDOŚ i GDOŚ. KPO dubelta jest obowiązującym, oficjalnym dokumentem. Do tworzenia KPO gatunków GDOŚ jest zobligowany ustawowo.

5.4.5 Innovation and demonstration value

Czynne działania ochronne (np. koszenia) opierały się głównie na doświadczeniu i dobrych praktykach. Zastosowanie innowacji związane było z częścią naukową projektu, która wykorzystując nowoczesne podejście do ochrony przyrody, zakładała prowadzenie szeroko zakrojonych badań nad biologią gatunku z wykorzystaniem zaawansowanych technologii telemetrycznych. Wyniki tych badań służą za merytoryczny podkład w planowaniu właściwych zabiegów czynnej ochrony. Podejście to jest coraz częściej praktykowane w krajach wysoko rozwiniętych, jednak w Polsce wciąż stanowi rzadkość.

Ze względu na skryty tryb życia i kryptyczne ubarwienie dubelt jest bardzo trudnym gatunkiem do obserwacji przy użyciu konwencjonalnych metod terenowych. Dlatego też zdecydowaliśmy się wykorzystać najlepsze dostępne technologie telemetryczne. W naszych badaniach użyte zostały wysoko zaawansowane technologicznie, miniaturowe (od 4,2 g) nadajniki GPS. Urządzeń tego typu użyto dla dubelta po raz pierwszy, mimo licznych badań nad biologią gatunku prowadzonych w Skandynawii już od lat 70-tych. Dzięki tej technologii możemy w okresie lęgowym z dokładnością pomiaru GPS śledzić wykorzystywanie przestrzeni przez te ptaki oraz siedliska jakie preferują i wykorzystując tę wiedzę na bieżąco dopasowywać zakres i lokalizację działań ochronnych w celu zapewnienia najlepszej ochrony gatunku. Ponadto wiedza zdobyta w projekcie ma wartość ponadregionalną, gdyż ujęta w KPO dubelta będzie wykorzystana na większości stanowisk nizinnej populacji dubelta, w celu zaplanowania właściwych dla gatunku zabiegów ochronnych.

5.4.6 Long term indicators of the project success

Za główny, bezpośredni wskaźnik, który w dłuższym okresie (przy uwzględnieniu naturalnych dla tego gatunku fluktuacji) będzie mógł być użyty do monitorowania rezultatów projektu należy przyjąć liczbę samców dubelta stwierdzaną w DGN.

Drugim, równie ważnym indykatorem bezpośrednim będzie powierzchnia siedlisk utrzymywanych w stanie optymalnym dla potrzeb gatunku.

Do wskaźników pośrednich można zaliczyć przykładowo:

- wyniki monitoringu stanu wód w DGN
- wyniki monitoringu wybranych gatunków ptaków wodno-błotnych i innych związanych z siedliskami występującymi w DGN
- liczbę wypasanych zwierząt, powierzchnię wypasu,
- liczbę opracowań, raportów, publikacji naukowych,
- aktualny stan obiektów wybudowanych w ramach projektu,
- ilość rozprowadzonych materiałów edukacyjno-informacyjnych,
- etc.

3. Comments on the financial report

6.1. Summary of Costs Incurred

W poniższej tabeli zaprezentowano budżet dla poszczególnych kategorii wydatków zgodny z treścią Zmiany nr 2 do umowy udzielenia dotacji obowiązującej od 20.05.2015 r. W związku z tym, że wniosek o zmiany został sporządzony na zaawansowanym etapie realizacji projektu, można było dosyć dokładnie przedstawić (w dużej mierze na podstawie już poniesionych wydatków) kwoty dla poszczególnych kategorii. Dlatego średni procent wykorzystania środków jest zbliżony do planowanego i wynosi 91,65%. W żadnej z kategorii przewidziany budżet nie został przekroczony. W przypadku kategorii „podróże” i „inne koszty” budżet został procentowo najbardziej przeszacowany, jednak w ujęciu kwotowym są to małe wartości. Oszczędności, w szczególności w kategoriach „pomoc zewnętrzna” i „infrastruktura”, powstały w wyniku stosowania postępowań związanych z wyłanianiem wykonawców, gdzie najważniejszym kryterium wyboru była najniższa cena, podczas gdy ceny wynikające z kosztorysów inwestorskich były wyższe od zaoferowanych przez wykonawców.

PROJECT COSTS INCURRED			
Cost category	Budget according to the grant agreement*	Costs incurred within the project duration	%**
1. Personnel	229 290,00	220 980,10	96,38
2. Travel	41 242,00	21 080,59	51,11
3. External assistance	573 530,00	499 448,16	87,09
4. Durables: total <u>non-depreciated</u> cost	476 304,00	442 075,41	92,81
- <i>Infrastructure sub-tot.</i>	393 832,00	367 073,31	93,21
- <i>Equipment sub-tot.</i>	82 472,00	75 002,10	90,94
- <i>Prototypes sub-tot.</i>	0,00	0,00	-
5. Land purchase	620 000,00	609 451,26	98,30
6. Consumables	69 825,00	62 293,65	89,21
7. Other costs	5 932,00	4 059,97	68,44
8. Overheads	97 728,00	78 038,11	79,85
TOTAL	2 113 851,00	1 937 297,53	91,65

*) If the Commission has officially approved a budget modification indicate the breakdown of the revised budget otherwise this should be the budget in the original grant agreement.

**) Calculate the percentages by budget lines: e.g. the % of the budgeted personnel costs that were actually incurred

W trakcie realizacji projektu poniesionych zostało kilka wydatków nieprzewidzianych w pierwotnym budżecie projektu, a ze względu brak przesłanek do zakwalifikowania ich jako zmian znaczących, nie wymienionych we wniosku o te zmiany. O wszystkich takich przypadkach informowaliśmy Komisję w raportach okresowych. Wydatki te zostały warunkowo zaakceptowane przez Komisję. Należy tu wymienić:

- zakup dodatkowych 30 ha gruntów w ramach budżetu zaplanowanego na tę kategorię wydatków, pod warunkiem przedstawienia listy zakupionych działek z podaniem zabiegów, jakim

- zostały one poddane (Ref. Ares(2015)4964527 – 10/11/2015) – lista stanowi załącznik do niniejszego sprawozdania – patrz opis zadania B.1,
- zakup dwóch foto-pułapek pod warunkiem przedstawienia dokumentacji fotograficznej (została załączona do sprawozdania z postępu) oraz zamieszczenia informacji, w jaki sposób zastosowanie tych urządzeń wzbogaciło wiedzę o dubelcie (Ref. Ares(2015)4964527 – 10/11/2015) – patrz opis zadania A.3,
  - zakup 20 dodatkowych nadajników VHF w zadaniu A.3 pod warunkiem istotności uzyskanych dzięki temu wyników w ochronie dubelta (ARES(2013)1323541 24 MAI 2013) – patrz opis zadania A.3
  - rozszerzenie badań telemetrycznych na Dolinę Biebrzy pod warunkiem poinformowania, co nowego te badania wnoszą do wiedzy o dubelcie i jak wpłynęły na osiągnięcie celów projektu (Ref. Ares (2014) 2835177 29.08.2014) – patrz opis zadania A.3,
  - prowadzenie nadzoru przyrodniczego pod warunkiem pokrycia kosztów ze środków zaoszczędzonych w projekcie (Ref. Ares (2014)2150061 – 30/06/2014),
  - sporządzenie opracowania hydrologicznego opartego na odczytach diverów pod warunkiem załączenia raportu do sprawozdania końcowego (Ref. Ares (2014) 2835177 29.08.2014) – patrz zadanie D.1.

Kolejny nieprzewidziany w budżecie wydatek, o którym nie informowaliśmy jednak Komisji, to opłata skarbową w kwocie 82 zł za wydanie decyzji zmieniającej pozwolenie na budowę wiaty dla krów w kwestii jej lokalizacji (wiata musiała zostać przesunięta o kilkadziesiąt metrów względem pierwotnego projektu, ponieważ została zaprojektowana w obniżeniu).

6.2. Accounting system

Księgowość projektu prowadzona była w oparciu o przepisy prawa krajowego, Postanowienia Wspólne oraz zgodnie z wewnętrznymi regulacjami beneficjentów: koordynującego – Polityką Rachunkowości Polskiego Towarzystwa Ochrony Ptaków i partnera – Polityką Rachunkowości Fundacji Natura International Polska.

Do projektu: „Czynna ochrona dubelta *Gallingago media* w obszarze Natura 2000 Dolina Górnej Narwi” (LIFE11 NAT/PL/000436) beneficjent koordynujący zastosował:

- skrót do nazwy projektu: DUBELT LIFE;
- następujące kody księgowe:
  - 001   konto środków trwałych w budowie,
  - 011-008   konto środków trwałych w budowie w odniesieniu do gruntów,
  - 521   konto wyodrębnionych zgodnie z budżetem projektu kosztów,
  - 516-03   konto kosztów overheads,
  - 133-01   konto bankowe wyodrębnionych środków do projektu w EUR,
  - 135-11   konto bankowe wyodrębnionych środków do projektu w PLN,
  - 740-01-027   konto przychodów projektu,
  - 740-02-027   konto przychodów z rozliczeń międzyokresowych projektu,
  - 750-12   konto odsetek naliczonych od środków pieniężnych projektu w PLN,
  - 750-13   konto odsetek naliczonych od środków pieniężnych projektu w EUR,
  - 840-01-011   konto RMP z tytułu niewykorzystanych zaliczek,
  - 840-02-027   konto RMP z tytułu zakupionych w projekcie ŚT i WNP;
- symbole ze słownika dokumentów:
  - AD   akty notarialne,
  - BD   wyciąg bankowy z konta wyodrębnionych środków w PLN,
  - BE   wyciąg bankowy z konta wyodrębnionych środków w EUR,
  - DD   delegacja do projektu,

- FD faktury i rachunki zakupowe,
- OD faktury, rachunki i inne dokumenty zakupowe dotyczące wydatków overheads,
- LD listy płac do projektu,
- UD rachunki do umów cywilnoprawnych.

Od 01.01.2015 roku wprowadzone zostały nowe kody księgowe:

- 010-00-011 Konto Środki Trwałe
- 011-xx-011 Konto Środki Trwałe w budowie
- 020-xx-011 Konto Wartości niematerialne i prawne
- 070-xx-011 Konto Odpisy umorzeniowe ŚT
- 071-xx-011 Konto Odpisy umorzeniowe WNP
- 135-xx-011 Konto Rachunki bankowe wyodrębnionych środków
- 201-xx-011 Konto Rozrachunki z dostawcami
- 220-xx-011 Konto Rozrachunki publicznoprawne
- 230-xx-011 Konto Rozrachunki z tytułu wynagrodzeń
- 231-xx-011 Konto Pozostałe rozrachunki z zatrudnionymi
- 240-xx-011 Konto Pozostałe rozrachunki
- 243-xx-011 Konto Rozliczenie niedoborów i nadwyżek
- 510-01-011 Konto Koszty projektu DUBELT LIFE
- 740-xx-011 Konto Przychody z dotacji
- 750-xx-011 Konto Przychody finansowe
- 751-xx-011 Konto Koszty finansowe
- 840-xx-011 Konto Rozliczenia Międzyokresowe Przychodów

Skróty i symbole ze słownika dokumentów pozostały bez zmian.

Kody księgowe Partnera – fundacji Natura International Polska zostały przedstawione w **Załączniku do raportu finansowego**.

Zarówno beneficjent główny, jak i partner korzystali z kont bankowych służących jedynie obsłudze projektu, przy czym PTOPI używał dwóch kont – walutowego i złotówkowego. Zapewniło to przejrzystość w wydatkowaniu środków przekazywanych przez Komisję Europejską.

Obieg i kontrola dokumentów finansowo-księgowych odbywała się zgodnie z wewnętrzną instrukcją Polskiego Towarzystwa Ochrony Ptaków. Zgodnie z nią, w przypadku realizacji projektów współfinansowanych ze środków unijnych, dowody księgowe były opatrywane dodatkowymi pieczęciami i adnotacjami wynikającymi z umów finansowania i wytycznych obowiązujących przy realizacji tych projektów. Ponadto na fakturach związanych z realizacją projektu, zgodnie z Postanowieniami Wspólnymi, podwykonawca umieszczał odniesienie do projektu, tj. jego numer i tytuł skrócony lub tytuł. Dokumenty finansowe były sprawdzane pod względem merytorycznym i zatwierdzane do zapłaty przez koordynatora projektu, ewentualnie przez dyrektora Sekretariatu.

Karty czasu pracy, były zgodne ze wzorami znajdującymi się na oficjalnej stronie internetowej programu LIFE+. Były na bieżąco uzupełniane w formie elektronicznej, drukowane i podpisywane po zakończeniu każdego miesiąca przez danego pracownika oraz koordynatora projektu lub dyrektora Sekretariatu. Kopie dokumentów finansowych oraz karty czasu pracy Współbeneficjenta były przekazywane Beneficjentowi koordynującemu w ramach kwartalnych sprawozdań.

6.3. Partnership arrangements

Zgodnie z umową partnerską Współbeneficjent informował Beneficjenta koordynującego o postępach i osiągnięciach Projektu w realizowanym przez siebie zakresie poprzez składanie raportów ze swojej działalności, w tym zestawień wydatków niezbędnych do przygotowania przez Beneficjenta koordynującego sprawozdań wymaganych przez Komisję i NFOSiGW. Współbeneficjent uzupełniał tabele finansowe zgodne ze wzorem dostępnym na stronie programu Life+. Beneficjent koordynujący na podstawie tych danych uzupełniał zbiorcze zestawienia. Jednocześnie na życzenie, w obecności przedstawiciela Natury miał wgląd w oryginały dokumentów partnera.

Sposób przekazywania Współbeneficjentowi środków z dotacji reguluje umowa partnerska. Były one przelewane na konto partnera na podstawie not księgowych. Sumy tych transakcji dla poszczególnych lat zostały przedstawione w zakładce „Funding” w sprawozdaniu finansowym.

6.4. Auditor's report/declaration

Niezależny audyt finansowy projektu został podzielony na dwie części. Pierwsza część obejmowała okres od 03.09.2012 do 31.12.2013 i została wykonana przez biegłego rewidenta Renatę Wojdakowską-Mroczek (nr ewid. 10985) reprezentującą firmę Audit and Tax Group sp. z o.o. z siedzibą w Warszawie 03-741, ul. Białostocka 22/51. Druga część audytu objęła okres od 01.01.2014 do 31.12.2016 i została przeprowadzona przez biegłego rewidenta Beatę Zastrzeżyńską (nr ewid. 12 742) reprezentującą firmę AZAS Biegli Rewidenci Sp. z o.o. (nr ewid. 3 938) z siedzibą w Spręcowie 70f, 11-001 Dywity, prowadzącą działalność pod adresem Al. Wojska Polskiego 65/66 piętro I, 10-292 Olsztyn.

W raporcie z audytu z 15.02.2017 r., w punkcie 6.3.9 audytor wymienił koszty niekwalifikowalne. Jednym z wymienionych kosztów, niepoświadczonych przez biegłego rewidenta, był koszt 7 990,00 zł (1 860,99 euro) poniesiony przez fundację Natura International Polska w kategorii wsparcie zewnętrzne. Był to koszt rachunku nr 2 związanego z realizacją umowy 03/DUBELT/N/2014 z 7 maja 2014 r., której przedmiotem było doradztwo oraz wykonywanie zadań w środowisku GIS w ramach zadania A.4. Powodem niepoświadczenia kosztu było niezaksięgowanie wydatku do czasu złożenia raportu z audytu. Koszt ten został jednak poniesiony z konta projektowego w okresie kwalifikowalności kosztów, to znaczy do końca 2016 roku, zgodnie z założeniami projektu i przyczynił się do jego prawidłowej realizacji. Zaksięgowany został już po zakończeniu audytu, przed końcem marca 2017 roku, co jest zgodne z zasadami księgowania poprzedniego roku księgowego i pozwala go uznać za kwalifikowalny. Potwierdzenie kwalifikowalności opisywanego wydatku stanowi **Załącznik do raportu finansowego** zawierający kopię rachunku Wykonawcy z dekreacją, wyciąg z planu kont umożliwiający usytuowanie położenia kosztu w księgach oraz potwierdzenie przelewów z konta projektowego (przelew do wykonawcy, przelew do US i przelew do ZUS).

W przypadku Polskiego Towarzystwa Ochrony Ptaków audyt zakwestionował wydatek w kwocie 150 zł (34,92 euro), związany z zakupem wypisu z rejestru gruntów oraz wyciągu z mapy ewidencyjnej, zakwalifikowany do kategorii materiały zużywalne. Powodem niepoświadczenia wydatku był brak dowodu przelewu. Opłata została uiszczona w gotówce z zaliczki pobranej z kasy PTO. Dokument obliczenia opłaty nr 2124/2016, raport kasowy oraz dowód wypłaty z kasy stanowią **Załącznik do raportu finansowego**.

Co do pozostałych kosztów niekwalifikowalnych, nie kwestionujemy ustaleń audytu.

6.5 Summary of costs per action

Różnice pomiędzy obowiązującym zestawieniem kosztów w rozbiciu na zadania zawartym w zmianie numer 2 do udzielenia umowy dotacji a przedstawionym poniżej zestawieniem kosztów rzeczywiście poniesionych w większości dotyczą niewielkich kwot, za wyjątkiem niżej opisanych:

1. Zadanie C.1:

- w kategorii „wsparcie zewnętrzne” do wykorzystania w tym zadaniu zaplanowano kwotę 131 000,00 euro, wykorzystano 164 484,11 euro (różnica wynosi -33 484,11 euro). Wydatki o 25% przekroczyły zaplanowany budżet, co zgodnie z Postanowieniami Wspólnymi nie stanowi jednak zmiany znaczącej. Przekroczenie budżetu wynika w tym przypadku z niedoszacowania kosztów remontów dróg przez Beneficjenta koordynującego.
- w kategorii „infrastruktura” do wykorzystania zaplanowano kwotę 266 933,00 euro, wykorzystano 215 144,21 euro (różnica wynosi 51 788,79 euro). Wydatki były o 20% niższe od zaplanowanych. Różnica wynika przede wszystkim z faktu stosowania postępowań związanych z wyłanianiem wykonawców, gdzie oferowane ceny było często niższe niż te przedstawiane w kosztorysach inwestorskich. Ponadto, w związku z niedokończeniem budowy trzech brodów, jeden z wykonawców nie otrzymał wynagrodzenia za niewykonane roboty w wysokości 8 636,66 euro.

2. Zadanie C.4:

- W kategorii „infrastruktura” do wykorzystania zaplanowano kwotę 47 167,00 euro, wykorzystano 82 092,38 euro (różnica wynosi -34 925,98 euro). Wydatki o 74% przekroczyły budżet zaplanowany na tę kategorię w ramach zadania, nie spowodowało to jednak przekroczenia budżetu w ramach kategorii. Wzrost wydatków jest bezpośrednio związany ze zwiększeniem zakresu zadania – wg. umowy powstać miało 6336 m ogrodzenia stałego oraz 1836 m ogrodzenia dzielącego pastwiska na kwatery. Ostatecznie wybudowano 14 550 m ogrodzenia, o 78% więcej niż zaplanowano, co pozwoliło zwiększyć obszar objęty wypasem i efekt ekologiczny działania w postaci zwiększenia powierzchni siedlisk optymalnych dla dubelta.

Action no.	Short name of action	1. Personnel	2. Travel and subsistence	3. External assistance	4.a Infrastructure	4.b Equipment	4.c Prototype	5. Purchase or lease of land	6. Consumables	7. Other costs	TOTAL
A.1	Przygotowanie dokumentacji technicznej i uzyskanie pozwoleń na budowę brodów, zastawek i dróg	0,00	417,45	13 930,77	57 735,55	0,00	0,00	0,00	73,71	0,00	72 157,48
A.2	Wytypowanie i wycena działek do zakupu, negocjacje z właścicielami	0,00	1 495,37	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	3 535,98	0,00	5 031,35
A.3	Rozpoznanie stanu populacji, siedlisk i zagrożeń w Dolinie Górnej Narwi	0,00	6 962,44	70 606,05	0,00	24 602,08	0,00	0,00	53 192,54	0,00	155 363,11
A.4	Krajowy Program Ochrony Dubelta	0,00	3 747,48	25 142,91	0,00	8 405,97	0,00	0,00	0,00	0,00	37 296,36
B.1	Zakup ziemi w Dolinie Górnej Narwi w sąsiedztwie tokowisk i miejsc gniazdowania dubelta	0,00	183,91	0,00	0,00	0,00	0,00	609 451,26	0,00	0,00	609 635,17

Action no.	Short name of action	1. Personnel	2. Travel and subsistence	3. External assistance	4.a Infrastructure	4.b Equipment	4.c Prototype	5. Purchase or lease of land	6. Consumables	7. Other costs	TOTAL
C.1	Umożliwienie ekstensywnego użytkowania trudnodostępnych działek poprzez budowę brodów i remont dróg	0,00	585,24	164 484,11	215 144,21	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	380 213,56
C.2	Odtworzenie prawidłowych warunków siedliskowych poprzez podwyższenie wód gruntowych przy użyciu zastawek	0,00	0,00	0,00	1 871,47	19 448,73	0,00	0,00	0,00	0,00	21 320,20
C.3	Odtworzenie struktury siedlisk i poprawa warunków żerowiskowych poprzez odtworzenie łąk i pastwisk	0,00	1 670,06	104 289,73	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	105 959,79
C.4	Poprawa jakości siedlisk poprzez wprowadzenie wypasu	0,00	744,68	0,00	82 092,38	4 575,76	0,00	0,00	0,00	1 482,85	88 895,67
D.1	Ocena wpływu projektu na liczebność populacji dubelta oraz stan jego siedlisk	0,00	436,56	35 774,47	0,00	17 969,56	0,00	0,00	1 957,76	0,00	56 138,35
D.2	Ocena wpływu społ.-gosp. wykonanych działań na lokalną gospodarkę, społeczeństwo i funkcje ekosystemu	0,00	67,16	6 254,47	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	6 321,63
E.1	Budowa platformy obserwacyjnej przy jednym z tokowisk	0,00	210,03	0,00	10 229,70	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	10 439,73
E.2	Materiały i aktywna promocja projektu	0,00	81,78	41 547,74	0,00	0,00	0,00	0,00	1 452,27	0,00	43 081,79
E.3	Działania edukacyjne	0,00	142,07	10 355,36	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	10 497,43
E.4	Seminarium podsumowujące projekt	0,00	283,37	3 264,81	0,00	0,00	0,00	0,00	957,56	0,00	4 505,74
F.1	Koordinacja i monitoring realizacji projektu	0,00	2 765,89	282,37	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	3 048,26
F.2	Audyt projektu	0,00	0,00	2 181,87	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	2 181,87
F.3	Zarządzanie projektem - PTOP	171 895,32	0,00	12 624,32	0,00	0,00	0,00	0,00	422,82	0,00	184 942,45
F.4	Zarządzanie projektem - NATURA	49 084,78	0,00	8 579,46	0,00	0,00	0,00	0,00	701,01	0,00	58 365,25
F.5	Tworzenie sieci z innymi projektami	0,00	1 287,10	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	1 287,10
F.6	Raport końcowy oraz After-Life Conservation Plan	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
F.7	Raport Laika	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	2 577,12	2 577,12
Over-heads											78 038,11
	TOTAL	220 980,10	21 080,59	499 318,44	367 073,31	75 002,10	0,00	609 451,26	62 293,65	4 059,97	1 937 297,53

4. Annexes

7.1 Administrative annexes

- Załącznik 1 – Wykaz załączników administracyjnych dostarczonych z poprzednimi raportami
- Załącznik 2 – Aneks do umowy partnerskiej
- Załącznik 3 – Regulamin zawierania umów PTO

7.2 Technical annexes

Raporty i opracowania specjalistyczne:

- Załącznik 4 – A.3 Raport z prac ornitologicznych 2016
- Załącznik 4a – A.3 Wykresy i tabele
- Załącznik 5 – A.3 Opracowanie statystyczne
- Załącznik 6 – A.3 Trasy wędrówek i fenologia migracji
- Załącznik 7 – A.4 Opracowanie fitosocjologiczne
- Załącznik 8 – A.4 Opracowanie statystyczne
- Załącznik 9 – A.4 Krajowy program ochrony dubelta
- Załącznik 9a – A.4 Pismo GDOŚ DZP-WG.6440.3.2017.dł
- Załącznik 10 – C.1 Raport z nadzoru przyrodniczego – wrzesień 2015
- Załącznik 11 – C.1 Raport z nadzoru przyrodniczego – marzec 2016
- Załącznik 12 – C.1 Raport z nadzoru przyrodniczego – grudzień 2016
- Załącznik 13 – D.1 Monitoring ornitologiczny – raport cząstkowy 2015
- Załącznik 14 – D.1 Monitoring bezkręgowców – raport cząstkowy 2015
- Załącznik 15 – D.1 Monitoring hydrologiczny – raport cząstkowy 2015
- Załącznik 16 – D.1 Monitoring ornitologiczny (monit. efektów projektu) – raport końcowy
- Załącznik 17 – D.1 Monitoring botaniczny – raport końcowy
- Załącznik 18 – D.1 Monitoring bezkręgowców – raport końcowy
- Załącznik 19 – D.1 Monitoring hydrologiczny – raport końcowy
- Załącznik 20 – D.2 Ocena wpływu społeczno-gospodarczego projektu – raport końcowy

Projekty, rysunki techniczne, mapy:

- Załącznik 21 – C.1 Dokumentacja techniczno-prawna drogi Trześcianka
- Załącznik 21a – C.1 Mapy przedstawiające nową/ wyremontowaną infrastrukturę
- Załącznik 22 – C.2 Mapa z lokalizacją projektowanych zastawek w Eliaszkach
- Załącznik 23 – C.3 Mapy odtworzonych siedlisk
- Załącznik 24 – C.4 Dokumentacja techniczno-prawna wiaty dla zwierząt
- Załącznik 25 – C.4 Mapa obszarów objętych wypasem
- Załącznik 26 – E.1 Dokumentacja techniczna platformy obserwacyjnej

Załączniki związane z zakupem gruntów:

- Załącznik 27 – B.1 Akty notarialne zakupu gruntów
- Załącznik 28 – B.1 Operaty szacunkowe
- Załącznik 29 – B.1 Mapy przedstawiające zakupione działki
- Załącznik 30 – B.1 Zestawienie zabiegów ochronnych jakim zostały poddane siedliska na zakupionych gruntach

After-LIFE Conservation Plan

- Załącznik 31 – F.6 After-LIFE Conservation Plan

Pozostałe załączniki techniczne

- Załącznik 32 – C.1 Dokumentacja związana z realizacją umowy przez firmę WODMEL Sp. z o.o.
- Załącznik 33 – C. 4 Umowy z hodowcami

7.3 Dissemination annexes

- Załącznik 34 – F.7/ E.2 Raport laika/ Broszura
- Załącznik 35 – E.2 Kalendarz na 2016 r.
- Załącznik 36 – E.4 Materiały konferencyjne – torba płócienna
- Załącznik 36a – E.4 Lista uczestników i program seminarium podsumowującego
- Załącznik 37 – C.1 Dokumentacja fotograficzna dróg i brodów
- Załącznik 38 – C.2 Dokumentacja fotograficzna urządzenia hydrotechnicznego
- Załącznik 39 – C.3 Dokumentacja fotograficzna odtworzonych łąk
- Załącznik 40 – C.4 Dokumentacja fotograficzna wiaty dla zwierząt i wypasu
- Załącznik 41 – E.1 Dokumentacja fotograficzna platformy obserwacyjnej
- Załącznik 42 – Dokumentacja fotograficzna dóbr trwałych
- Załącznik 43 – E.2 Prezentacja z koszulkami
- Załącznik 44 – E.2 Dokumentacja video

7.4 Final table of indicators

- Załącznik 45 - Końcowe zestawienie wskaźników projektu

Spośród ww. załączników, materiały dostarczalne (deliverables) stanowią:

- Załączniki 4-6 – A.3 Opracowania z zakresu stanu populacji, siedlisk i zagrożeń
- Załącznik 9 – A.4 Krajowy program ochrony dubelta
- Załącznik 16 – D.1 Monitoring ornitologiczny (monit. efektów projektu) – raport końcowy
- Załącznik 20 – D.2 Ocena wpływu społeczno-gospodarczego projektu – raport końcowy
- Załącznik 21 – C.1 Dokumentacja techniczno-prawna drogi Trześcianka
- Załącznik 31 – F.6 After-LIFE Conservation Plan
- Załącznik 34 – F.7/ E.2 Raport laika/ Broszura
- Załącznik 35 – E.2 Kalendarz na 2016 r.
- Załącznik 36 – E.4 Materiały konferencyjne – torba płócienna
- Załącznik 37 – C.1 Dokumentacja fotograficzna dróg i brodów
- Załącznik 38 – C.2 Dokumentacja fotograficzna urządzenia hydrotechnicznego

Annexes

7.1 Administrative annexes

- Annex 1 – List of administrative annexes forwarded to the Commission with previous reports
- Annex 2 – Amendment to the Partnership agreement
- Annex 3 – PTOF's internal guidelines for selecting subcontractors

7.2 Technical annexes

Technical reports:

- Annex 4 – A.3 Report from the ornithological evaluation in 2016
- Annex 4a – A.3 Charts and tables
- Annex 5 – A.3 Statistical study
- Annex 6 – A.3 Migration routes and phenology of migration
- Annex 7 – A.4 Report from the phytosociological evaluation
- Annex 8 – A.4 Statistical study
- Annex 9 – A.4 National Action Plan for the Conservation of Great Snipe
- Annex 9a – A.4 Letter GDOŚ DZP-WG.6440.3.2017.dł
- Annex 10 – C.1 Environmental supervision report – September 2015
- Annex 11 – C.1 Environmental supervision report – March 2016
- Annex 12 – C.1 Environmental supervision report – December 2016
- Annex 13 – D.1 Ornithological monitoring – interim report 2015
- Annex 14 – D.1 Invertebrates monitoring – interim report 2015
- Annex 15 – D.1 Hydrological monitoring – interim report 2015
- Annex 16 – D.1 Ornithological monitoring – final report
- Annex 17 – D.1 Botanical monitoring – final report
- Annex 18 – D.1 Invertebrates monitoring – final report
- Annex 19 – D.1 Hydrological monitoring – final report
- Annex 20 – D.2 Assessment of the socio-economic impact of the project – final report

Maps, drawings, technical designs:

- Annex 21 – C.1 Project documentation for the road in Trześcińska
- Annex 21a – C.1 Maps of infrastructure
- Annex 22 – C.2 Planned location of sluices in Eliaszuki
- Annex 23 – C.3 Maps of meadow restoration measures
- Annex 24 – C.4 Project documentation for the cattle shed
- Annex 25 – C.4 Map of the grazing area
- Annex 26 – E.1 Project documentation for the observation platform

Annexes connected with land purchase:

- Annex 27 – B.1 Notary acts for the purchased land parcels
- Annex 28 – B.1 Appraisals of the market value of the land parcels
- Annex 29 – B.1 Maps showing the land parcels purchased
- Annex 30 – B.1 Table showing conservation measures on the purchased land

After-LIFE Conservation Plan

- Annex 31 – F.6 After-LIFE Conservation Plan

Other technical annexes:

- Annex 32 – Documentation connected with contract with WODMEL Sp. z o.o.
- Annex 33 – Contracts with cattle and horse breeders

7.3 Dissemination annexes

- Annex 34 – F.7/E.2 Layman’s report
- Annex 35 – E.2 Wall callendar for 2016 r.
- Annex 36 – E.4 Conference materials – a canvas bag
- Annex 36a – E.4 List of participants and schedule of the final conference
- Annex 37 – C.1 Photographic documentation of roads and ford passages
- Annex 38 – C.2 Photographic documentation of sluice
- Annex 39 – C.3 Photographic documentation of restored meadows
- Annex 40 – C.4 Photographic documentation of cattle shed and grazing
- Annex 41 – E.1 Photographic documentation of observation platform
- Annex 42 – Photographic documentation of fixed assets
- Annex 43 – E.2 Slideshow with T-shirts
- Annex 44 – E.2 Video documentation

7.4 Final table of indicators

- Annex 45 - Project outcomes (final) indicators

Delivearbles are underlined.

---

5. Financial report and annexes

- Standard Payment Request and Beneficiary's Certificate
- Beneficiary's Certificate for Nature Projects
- Consolidated Cost Statement for the Project
- Financial Statement of the Individual Beneficiary for each project beneficiary
  - Personnel costs
  - Travel costs
  - External assistance
  - Infrastructure
  - Equipment
  - Land purchase Consumable material
  - Other direct costs
  - Funding from other sources, divided in "Contribution of the associated beneficiary", "Other sources of funding" and "Direct income".
- Auditor's report
  - Documentation of expenditure – rachunek nr 2 do umowy nr 03/Dubelt/N/2014
  - Documentation of expenditure – dokument obliczenia opłaty nr 2124/2016
- Financial codes for Natura International Polska